

Міністерство освіти і науки України
Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти педагогічних працівників
Черкаської обласної ради

М. Б. Євтух
Т. В. Черкашина

**ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНУ СУБ'ЄКТІВ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Навчально-методичний посібник

Черкаси
2015

УДК 378: 177
ББК 74. 580
Є 57

Рецензенти:

Г. П. Шевченко, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

А. В. Аносова, кандидат педагогічних наук, методист кабінету практичної психології і соціальної роботи, викладач кафедри педагогіки і психології КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

Євтух М. Б., Черкашина Т. В.

Дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього середовища : навчально-методичний посібник для педагогічних працівників / М. Б. Євтух, Т. В. Черкашина. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2015. – 124 с.

У навчально-методичному посібнику розглядаються психолого-педагогічні проблеми формування внутрішньої культури суб'єкта педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього середовища, його здатності до свідомого самокерування індивідуальним ресурсом сил, формування культури бажань, культури емоцій, культури думок, розвитку професійного мислення, свідомого оволодіння професійними вміннями та навичками, необхідними для ефективної педагогічної діяльності.

Адресовано педагогічним працівникам всіх категорій.

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників

Черкаської обласної ради.

Протокол №1 від 27.01.2015 року

Зміст

Вступ	4
1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ З ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНДУ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	9
1.1. Характеристика окремих складових культурного фону	9
1.2. Структурно-змістові компоненти «норми» культурного фону.....	14
1.3. Визначення окремих складових культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього середовища.....	24
2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНУ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	28
2.1. Структура та зміст анкети «Окремі складові культурного фону суб'єкту педагогічної діяльності»	28
2.2. Методичні рекомендації з проведення психолого-педагогічного анкетування «Окремі складові культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності».....	29
3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНУ	32
3.1. Методичні рекомендації з обробки отриманих результатів дослідження	32
3.2. Методичні рекомендації з побудови «карти культурного фону».....	39
3.3. Узагальнена характеристика структурованих груп суб'єктів педагогічної діяльності згідно з рівнем комунікативної культури.....	49
3.4. Аналіз стану сформованості внутрішньої культури суб'єктів педагогічної діяльності	56
3.5. Статистичний аналіз отриманих результатів дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності	77
ВИСНОВКИ.....	87
ЛІТЕРАТУРА.....	92
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасність в умовах світової кризи, глобальних природних катаклізмів, техногенних катастроф, відкриттів планетарного масштабу з прискореним ритмом життєдіяльності та посиленими вимогами до *свідомого існування* людини в природному, соціокультурному середовищі утворює концепти, спрямовані на досягнення високого рівня внутрішньої культури особистості, зокрема суб'єкта педагогічної діяльності.

Гарантом позитивного результату в процесі формування внутрішньої культури постає чесність, порядність, виняткова вимогливість суб'єкта педагогічної діяльності до самого себе і незадоволеність досягнутими особистісно-професійними результатами внаслідок системної самопізнавальної діяльності.

Досвід самопізнання і самовдосконалення завжди викликав зацікавлення у вчених, просвітників та суспільних діячів, просуваючи свідомість людства до усвідомлення сенсу буття. Більшість методів, методик, рекомендацій із самовдосконалення закладено в скарбницю досягнень людства кращими його представниками. Однак сучасна епоха віддає перевагу не стільки пізнанню, скільки оволодінню людиною тими морально-етичними принципами, що формують у ній найкращі якості громадянина, професіонала й гуманіста, завдяки чому міцніє і процвітає держава в цілому.

Зупинити поширення бездуховності, сформувати свідоме ставлення до самокерування індивідуальним ресурсом сил, оволодіти моральними принципами суспільної взаємодії може лише мудрий, чесний, справедливий суб'єкт педагогічної діяльності, який прагне творити добро. Саме тому самопізнання стає реальною силою,

що здатна сформувати стійкий імунітет до безкультур'я, нерозсудливості та аморальності. Утвердження моральних позицій у соціокультурному середовищі уможлиблюється завдяки застосуванню, в числі актуальних виховних технологій, *дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності*.

Стаття 56 Закону України «Про освіту», що регламентує обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників, дає підстави для визначення *окремих складових культурного фону* сучасного освітнього простору і закладає основу для організації дослідження з окресленої проблеми.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що культурний фон сучасного освітнього простору, фіксуючи низький рівень внутрішньої культури окремих суб'єктів педагогічної діяльності, потребує нагальних заходів, спрямованих на запобігання проявів нерозсудливості, цинізму, бездуховності в особистісних, професійних і суспільних комунікаціях, створення умов для професійної, громадянської та суспільної самореалізації особистості відповідно до її інтересів, здібностей і моральних спрямувань.

Сучасний підхід до формування культури взаємин суб'єктів педагогічної діяльності відображає основні складові соціокультурного простору, в якому особистість як суб'єкт самопізнання взаємодіє з реальністю.

Усвідомлення необхідності підвищення рівня комунікативної культури покладає певну відповідальність на всіх, хто поєднаний загальним педагогічним процесом. Суть такого взаємозв'язку відображає насамперед рівень стійкості моральних якостей учасників педагогічної співпраці. Поняття «культура взаємин» у контексті досліджуваної проблеми віддзеркалює багатоаспектний творчий процес досягнення результатів із набуття таких рис:

- миролюбності як засіб вирішення міжособистісних проблем;

- правдивості як об'єктивації самооцінки можливостей;
- вдячності як здатності до визнання досягнень іншого.
- відповідальності як особистого ставлення до суспільно корисної праці;

Показником високого рівня культури взаємин суб'єктів педагогічної діяльності слугує внутрішня культура особистості, її моральні якості, зокрема рішучість, наполегливість, послідовність у реалізації свідомо прийнятих рішень. Поступливість, неупередженість, законслухняність як ознаки гуманізації взаємин спонукають до формування почуття міри, самовладання, позитивного, конструктивного, логічного мислення. Системне оволодіння знаннями, відповідальне ставлення до результатів спільної праці сприяють зміцненню вольового, емоційного, ментального імунітету.

Учені і практики, просвітники і новатори об'єднані спільністю поглядів на процеси, які відбуваються в освіті в період соціокультурних змін, спрямовують зусилля на розвиток цілісної духовно-моральної людини, готової до універсальної діяльності відповідно до сучасних викликів.

Завдяки виваженим науковим підходам самопізнання та особистісно-професійне самовдосконалення стає свідомою потребою розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності, сприяє утвердженню засад педагогіки гуманізму в освітньому просторі (Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєв, В. Андрущенко, К. Артамонова, І. Бех, В. Вакуленко, С. Гессен, М. Євтух, І. Зязюн, М. Каган, Л. Кунаковська, М. Мельников, Е. Піньковська, В. Сітаров, Г. Шевченко). Доведено, що внаслідок інтенсифікації процесу самопізнання моральність стає сутністю суб'єкта педагогічного процесу, наповнюючи його прагнення, слова, дії позитивним змістом, спрямовує в зовнішній діяльності на якісно новий, більш високий рівень культури педагогічних комунікацій.

Актуальність окреслених проблем і недостатній рівень їх розробки в педагогічній теорії і практиці зумовили

вибір теми методичної розробки «Дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності в сучасній педагогічній практиці».

Мета полягає у свідомому формуванні внутрішньої культури суб'єкта педагогічної діяльності на засадах самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення, з якої логічно випливає головне **завдання** – застосування самодіагностичних технологій, зокрема дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності, в педагогічній практиці.

Предметом дослідження виступає індивідуальний ресурс сил суб'єкта педагогічної діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано комплекс **методів**, адекватних означеній проблеми. *Теоретичні методи*: аналіз, синтез, систематизація філософсько-етичних та психолого-педагогічних досліджень, присвячених самопізнанню та особистісно-професійному самовдосконаленню в педагогічній практиці для вивчення стану проблеми й теоретичного обґрунтування потреби в ній та адаптування до сучасного запиту освітнього середовища, зокрема в системі післядипломної освіти. *Емпіричні методи*: осмислення стану сформованості внутрішньої культури, відповідно до окремих складових культурного фону; педагогічне спостереження, самоспостереження, самоконтроль, самоаналіз, самокорекція, самооцінка для фіксації показників особистісно-професійних досягнень у педагогічній практиці.

Методичний посібник розроблено в межах наукової теми «Теоретичні й методичні основи самовдосконалення суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього простору» (державний реєстраційний № РК 0111V010280) відповідно до планів науково-дослідної роботи Черкаського Східноєвропейського університету економіки і менеджменту; та в контексті науково-методичної проблеми

«Шляхи підвищення професійного рівня та забезпечення моніторингу безперервної освіти педагогічних працівників на основі впровадження досягнень психолого-педагогічної науки в освітню практику» Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (протокол № 5 від 14 грудня 2013 року).

Реалії сучасного освітнього середовища, аналіз психолого-педагогічних праць дають можливість стверджувати про своєчасність та необхідність впровадження результатів означеного дослідження в педагогічній практиці.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ З ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНДУ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Характеристика окремих складових культурного фону

Проблеми глобального еволюціонізму, як відображення сучасної картини світу у багатоаспектній взаємодії особистості з універсальними законами всесвіту, дають уявлення про базові положення формування комунікативної культури: внутрішньої культури як вияву здатності до самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення і зовнішньої культури як можливості до миролюбної взаємодії у соціокультурному просторі, зокрема в освітньому середовищі.

Хаос у думках, почуттях, бажаннях призводить до руйнування одвічних національних традицій, культурних цінностей, загальнолюдських норм і правил співжиття. На сучасному етапі розвитку людства потрібно призупинити процес беззмістовного руйнування духовно-моральних основ мирного співіснування. У цьому сенсі педагогічна система самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення виступає ефективним засобом формування культури бажань, емоцій, почуттів, думок, висловлювань, вчинків, що у сукупності складають індивідуальний ресурс сил.

Про актуальність застосування методики «Дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності в сучасній педагогічній практиці» свідчать сьогоднішні проблеми щодо духовного оновлення самосвідомості, морального становлення та інтелектуального розвитку

особистості в складних умовах зміни світоглядних орієнтирів та соціокультурних пріоритетів сучасності.

Для окреслення кола спеціального впливу на розуміння необхідності підвищення культурних цінностей на засадах самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення доцільним є використання терміну «культурний фон». Поняття «культурний фон», базуючись на змістовому навантаженні тлумачень: *культура* – догляд, поліпшення, ушляхетнення тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже, і ступінь їх розвитку; відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру [99] і *фон* – загальні умови, середовище, в якому відбувається якась подія, оточення [55], в контексті проблеми відображає загальні умови, що забезпечують високий рівень особистісно-професійних досягнень у виробничій, суспільній та розумовій діяльності. Таким чином, свідома потреба *починати з себе переосмислення меж дозволеного*, за якими відбувається некерований процес руйнування вольового, емоційного, ментального імунітету як базових умов формування внутрішньої культури, стає одним з головних завдань сучасної педагогічної практики.

Для дослідження стану культурного фону, в контексті окремих його складових, визначена так звана «норма», яка забезпечується низкою *загальноприйнятих соціокультурних умов*, зокрема:

– уміння організувати своє дозвілля: хобі; захоплення туризмом і подорожами; читання книг із подальшим публічним обговоренням; перегляд політичних і культурно-просвітницьких програм, фільмів, що збагачують морально; відвідування театру, виставок образотворчого мистецтва, концертів класичної музики, поетичних вечорів тощо;

– регулярне заняття фізкультурою або спортом як елемент самоорганізації, спрямований на зміцнення сили волі та фізичного здоров'я;

– відсутність хронічних захворювань як виявлений ступінь гармонізації структурно-змістових компонентів (бажань, емоцій, почуттів, думок) внутрішньої культури суб'єкта, спрямованого до самопізнання;

– відсутність залежності від наркотиків як показник сили волі, що передбачає відмову не лише від уживання наркотичних речовин, а й від сильнодіючих лікарських препаратів;

– відсутність бажання до вживання алкоголю як здатність до самокерування індивідуальним ресурсом сил, що унеможливує вживання будь-якого виду психостимуляторів, у тому числі слабоалкогольних напоїв, незалежно від обставин: будні, свята, традиції, визначні дати і т. ін.;

– відсутність звички до куріння як здібність розрізняти корисні і шкідливі впливи на емоційно-вольовий та фізичний стан передбачає не лише відмову від куріння, але й профілактично-пропагандистську діяльність у середовищі курців, у тому числі і шляхом особистого прикладу;

– уміння висловлюватися, не застосовуючи нецензурну лексику як показник ментальної працездатності передбачає розвиток необхідного рівня інтелекту, моральності й здорового глузду.

Отже, такі негативні прояви як нецензурна лексика, куріння, алкоголь, наркотики свідомо виведені за межі «норми» культурного фону і є свідченням усталеної суспільної думки, яка формується виключно під впливом справедливих законів, доцільної економіки, чесної політики, гуманного суспільства і миротворчої філософії.

Наособливу увагу заслуговує той факт, що насамоосвідомість учасників педагогічної співпраці може впливати лише той суб'єкт, який сам не обтяжений перерахованими вище негативними звичками. Досвід переконує, що будь-яка праця (фізична, інтелектуальна, духовна, ментальна) під впливом наркотиків є безперспективною і малоєфективною, оскільки

суб'єкт, обтяжений наркотичною залежністю, перебуває в несвідомому стані, тому досягнення якісних показників у його життєдіяльності унеможлиблюється. Доведено, що нетверезий стан під впливом алкоголю, аналогічний до стану запаморочення, який призводить до фальшування знань, спотворення реального ходу подій, нелогічних висновків, тому суб'єкт, «озброєний» алкоголізованим мисленням є шкідливим й небезпечним для суспільства і як громадянин, і як фахівець. Встановлено, що дурман куріння здатен деформувати свідомість людини: спотворена уява малює бажаний світ, далекий від дійсності, у ньому немає конкретних справ, реальних механізмів для втілення запланованого, а слова й обіцянки є порожніми й лицемірними. Такий суб'єкт не здатний до самостійної діяльності, оскільки перебуває в залежності від своїх звичок: психологія раба не придатна до творення і завдає більше шкоди, ніж користі в справі, на яку було витрачено чимало часу, зусиль, засобів не лише своїх, а й оточення. Не потребує доведення той факт, що нецензурна лексика, яку використовують у повсякденні, породжує навколо джерела її поширення агресію і нерозуміння, безвір'я та страх, робить людину цинічною, свідчить про рівень її невігластва, руйнує ментальний план.

Процес викорінення шкідливих уподобань, схильностей, звичок, як засвідчує досвід, необхідно починати з навчальних закладів з наступним поширенням його на інститути сім'ї і соціуму, із подальшою легалізацією встановленої «норми» в усіх сферах соціокультурного простору. Суб'єкти педагогічної діяльності, які не відповідають зазначеній «нормі» культурного фону, потребують особливого дослідження з застосуванням заходів щодо визначення їхньої подальшої професійної придатності як майбутніх фахівців.

Окремі складові культурного фону дають підстави для структурування суб'єктів педагогічної діяльності за визначеними показниками на три характерні групи,

які знаходяться поза межами означеної «норми». Серед них найчисленнішу групу (за результатами проведеного дослідження) складають ті, хто використовує в мовленні нецензурну лексику. *Перша група* (її умовно можна назвати групою найбільш наближеною до нижньої межі «норми»), вимагає вживання невідкладних заходів із самопізнавальної діяльності з використанням різноманітних форм педагогічного впливу: індивідуальних бесід, анкетування, тестування, проведення диспутів, семінарів, лекцій, екскурсій, залучення до активного суспільного життя [108]. *Друга група*, яка характеризується схильністю до використання у спілкуванні не лише нецензурних слів, але й вживанням алкоголю та курінням, складніше піддається профілактичному впливу і потребує спеціальних заходів, передбачених індивідуальними оздоровчими програмами, які проводять кваліфіковані психологи. Особливо важко піддається виховним впливам *третья група*, яку складають ті, хто регулярно вживає наркотики, алкоголь, палить і нецензурно висловлюється. Суб'єкти третьої групи потребують оздоровчих заходів у спеціалізованих міжвузівських установах зі штатом психоаналітиків, психологів, психіатрів-наркологів, які б не лише лікували, але й з'ясували можливості до подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності: повернення до занять або продовження лікування в спеціальних стаціонарних закладах, з імовірним відрахування з навчального закладу як «професійно не придатного».

На сучасному етапі розвитку самосвідомості дослідження культурного фону є необхідною і достатньою умовою формування внутрішньої культури розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності (педагога і вихованця) і, як наслідок, досягнення високого рівня комунікативної педагогічної культури, зростання моральності, педагогічної майстерності та професіоналізму.

Прийнята більшістю (понад 51% спільноти) означена «норма» дозволяє сформувати новий моральний образ розумно мислячого суб'єкту педагогічної діяльності, запобігти розповсюдженню нерозсудливості, безкультур'я, бездуховності, впровадити в педагогічний процес методики самопізнавальної діяльності. Такий процес є складним, багатовекторним та водночас творчим, оскільки вимагає взаємозумовленості бажань, можливостей, здібностей всіх учасників педагогічної співпраці, спрямованих на досягнення високого рівня комунікативної культури.

1.2. Структурно-змістові компоненти «норми» культурного фону

Проаналізуємо структурно-змістові компоненти комунікативної культури (внутрішньої і зовнішньої), дослідження яких ґрунтується на теоретичному і методичному ресурсі педагогічної системи самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення [29; 66; 111]. Поетапний, понад десятирічний, досвід апробації та впровадження технологій самопізнавальної діяльності, зокрема дослідження стану культурного фону в педагогічній практиці (дитячі садки, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади, система післядипломної освіти педагогічних працівників) засвідчує актуальність, доцільність та дієвість таких технологій у сучасному освітньому середовищі для тих учасників педагогічної співпраці, хто виявив свідоме бажання до самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення.

Динаміка розвитку *внутрішньої культури* (пам'яті, бажань, емоцій, почуттів, думок) суб'єкта самопізнавальної діяльності та якісні зміни його зовнішніх комунікацій

(міжособистісних, професійних, суспільних) досліджується методом самоспостереження, самоаналізу, самокорекції у відповідності до умовно виділених етапів:

Перший етап – підготовчий, під час якого домінує спонукальний мотив до самопізнання індивідуального ресурсу сил суб'єкта самопізнання, сформульований одвічними питаннями: «Хто я?» й «У чому полягає моє завдання?»;

Другий етап – діагностичний, який визначає здатність суб'єкта самопізнання до усвідомлення категорій «зла у добрі» і «добра у злі» внаслідок системного пізнання індивідуального ресурсу сил, свідомий вибір системи самопізнання та технологій формування комунікативної культури: «Який я?», «Чи зможу я самостійно виконати заплановане?»;

Третій етап – функціонально-аналітичний, розглядається як здатність суб'єкта самопізнання до свідомого системного самоаналізу на рівні бажань, емоцій, почуттів, думок і дій, трансформування неповноцінних якостей, виявлених внаслідок самодіагностики, об'єктивації самооцінки та формування якісно нового рівня педагогічних комунікацій. Головний мотив етапу: «Як зробити заплановане?», «Коли починати?» [29].

Надамо узагальнену характеристику кожного з наведених етапів у відповідності до «норми» культурного фону.

Перший етап самопізнавальної діяльності характеризується, у більшій мірі, проявами сумніву і страху, які продиктовані внутрішнім станом суб'єкта самопізнання і висувають перед ним низку запитань: «Чи існує можливість зрозуміти поставлене завдання?», «Чи достатньо власних сил й умінь прийняти запропоновану методику самопізнання як керівництво до дії?», «Чи відповідає мета внутрішнім переконанням, життєвим принципам і загальноприйнятим нормам?». Страх перед усталеними в суспільстві традиціями й догмами обрядності, котрі, як правило, не відображають закономірних соціальних перетворень, постає головною

перешкодою в пізнанні себе. Тому почуття і наміри, емоції та бажання, слова й дії цього періоду просякнуті слабкою вірою у свої можливості, превалює заздрість до успіхів інших і немиролюбність через власну неспроможність керувати індивідуальним ресурсом сил. Процес самопізнання потребує ступеневості, поступовості, постійності у вивченні власних якостей, схильностей, рис. Спроби суб'єкта несвідомо заглибитися у свій внутрішній світ, не маючи достатніх духовних знань і досвіду, породжують конфлікт між потребою «хочу» і наміру «можу», який виявляється у зовнішніх комунікаціях у вигляді непорозуміння, непримиренності і нетерпимості. Коливання, зумовлені сумнівами у прийнятті рішень, спричинюють комплекс проблем у особистісно-професійній сфері. Страх, що зумовлює особисті невдачі, перешкоджає реалізації планів, знижує здатність до активних дій.

У таких умовах важко втриматися, не відступити від обраного напрямку в пізнанні себе, тому дієвою настановою може бути відомий вислів: «Ніколи не здамся, ніколи не поверну назад». Трансформація утвореного порочного ланцюга: сумнів → страх → невігластво → агресія – стає можливою завдяки ступенево-поступовому оволодінню знаннями про себе, природу і всесвіт. Рішучість прийняти себе недосконалим, без будь-яких прикрас, масок і умов, стає свідомою спонукою до подальшого самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення. Усталене бажання стати кращим, ніж учора, звужує часові межі між можливістю «бути», закладеною в потенціалі, і здатністю «стати», реалізація якої виявляється в усталеному ритмі праці з усвідомлення себе творцем власного життя.

Сформовані риси непохитності й безстрашності стимулюють процес якісних перетворень у емоційно-вольовій та ментально-чуттєвій сфері суб'єкта самопізнавальної діяльності, наближаючи його до пізнання категорій

«зла у добрі» і «добра у злі» [65], визначаючи *другий етап* самопізнання і самовдосконалення. Принцип «Не нашкодь» починає домінувати в справах, словах, бажаннях і намірах, активізуючи внутрішні сили до більш якісного рівня особистісно-професійних досягнень. Наполеглива постійна праця із застосування на практиці отриманих знань трансформує страх у рішучість, віра у свої сили витісняє сумніви, звільняючи свідомість із рабства власних вад, просуваючи його в бік безкорисливого служіння педагогічно значущій справі.

Зміна підготовчого етапу діагностичним забезпечується переходом до більш здорового способу життя, а саме – відмовою від усього того, що здатне отруїти, одурманити або деформувати свідомість. Водночас виникає потреба впорядкувати свій внутрішній світ, дотримуючись умов узгодженості в структурі індивідуального ресурсу сил: думка → слово → діло. Відмова від безневинних звичок як вияв вольового імунітету сприяє об'єктивації самооцінки особистісно-професійних якостей, здібностей і можливостей, надаючи відповідь на запитання: «Яким я є насправді?».

Це період активних педагогічних дій із реалізації запланованого, підвищення майстерності і професіоналізму, якісних змін у колі спілкування. Законотривальність для розумно мислячого суб'єкту педагогічної діяльності стає внутрішньою потребою у формуванні самодисципліни й самоорганізації, відповідальності і вдячності за довірену справу.

Варто зауважити, що недостатній рівень духовних знань і таких моральних якостей як терпіння, розуміння, вдячність, визнання інших як рівних собі, може спричинити низку проблем: професійних, міжособистісних та суспільних. Застарілі механізми спілкування, в основі яких лежить авторитаризм, не задовольняють вимог оновленої самосвідомості педагога, провокуючи новий внутрішній конфлікт між «хочу», «можу» і «потрібно». Внутрішній

спонукальний мотив «потрібно», який передбачає свободу вибору, рівності, взаєморозуміння і взаємоповаги, дає можливість перевести мислення з формату «я і вони» в формат «вони і я», тим самим знижуючи потенціал егоїстичної потреби у вигляді «хочу», а власний запит «можу» формує стійке прагнення до набуття нових знань про предмет особистих бажань.

Аналізований процес є доволі складним, оскільки співвідноситься зі сферою різнорідних почуттів, зокрема марнославством. Амбіційність, самовозвеличення, самолюбівання є перешкодами у об'єктивності самооцінки сформованих якостей і ментально-чуттєвих витрат. Суб'єкт самопізнання бачить бажане або уявне замість істинної суті того, що відбувається, тим самим провокуючи емоційний конфлікт між інтересами «я» і «вони». Протиріччя між самооцінкою й оцінкою ззовні, що виникає на цьому етапі, зумовлюється низкою причин: з одного боку – наявність суттєвих досягнень (підвищений рівень професійних якостей, здатність більш самостійно вирішувати проблеми і міжособистісні конфлікти); з іншого – недостатньо високий рівень об'єктивності самооцінки особистісно-професійних досягнень, схильність до самовозвеличення, потреба у винагородах та заохоченнях.

Унаслідок емоційного внутрішнього конфлікту нереалізоване почуття марнославства набуває форми протесту у вигляді розчарування в справі, якій зобов'язався служити, незадоволення діями оточення. Таким чином виникає напруженість у спілкуванні, відчуття саможаління від нерозуміння причин міжособистісного конфлікту. Застосування золотого правила спілкування «Збільшуй у десять разів все добре в іншому і зменшуй вдвічі погане, а в собі – навпаки» [66] може слугувати виходом із «емоційного виснаження», а також способом вирішення комунікативної напруги, забезпечити внутрішню рівновагу.

Здатність активізувати свій життєвий ресурс у найбільш складних ситуаціях свідчить про зміцнілий емоційний імунітет, уміння більш об'єктивно аналізувати обставини завдяки пошуку своєї провини, і приймати непрості рішення з подолання недовіри, підозрливості й розчарування. Жити цікаво, із користю для оточення й для себе стає потребою, а принцип доцільності постає регулятором зовнішніх взаємозв'язків, переводячи їх на новий рівень комунікативної культури. Співмірність сил і можливостей із поставленою метою робить педагога успішним у нових починаннях, сприяє грамотному завершенню попередніх справ, створюючи системний підхід до організації педагогічної праці на новому професійному рівні. Формування взаємин із учасниками педагогічної співпраці набуває особливого змісту, що віддзеркалює власні досягнення у сфері ментально-чуттєвих проявів. Однак набутий досвід переосмислених страждань приносить педагогу (як суб'єкту самопізнання) знання, роблячи зрозумілими слова, вчинки, наміри не лише свої, але й оточення, знаходячи в них сенс і виправдання дій кожного, навіть свого недруга. Подальше дослідження власних недосконалостей вимагає достатньо високого ступеня правдивості, терпіння, дисципліни і віри. Кожен наступний крок у самопізнанні передбачає усвідомлення того, що робиш, із ким робиш, у який час і якими силами, несучи особисту відповідальність за все, що відбувається.

Ментально-часової межі між двома етапами – діагностичним і функціонально-аналітичним – практично не існує, оскільки наступний етап логічно уміщує попередній. Здатність помічати свої недоліки і недосконалість зобов'язує суб'єкта самопізнавальної діяльності передбачити активні дії з їх подолання, використовуючи механізми свідомої трансформації негативу в позитив. Запитання «А як потрібно було сказати, вчинити, зробити?» є початком активної фази процесу трансформації індивідуального ресурсу сил.

Чітко сформований ментально-чуттєвий образ дозволяє спланувати наступні кроки з подолання небезпечних, із погляду конфлікту, ситуацій, запобігаючи образам, претензіям, докорам. Безперечно, методика трансформації негативних проявів у позитив пізнається не за один день, вимагає наполегливості, зосередженості й ритму. Не кожна спроба завершується успішно, однак у разі досягнення мети результат перевищує сподівання, формуючи стійке прагнення передати набуті знання і досвід тим, хто їх потребує і бажає ними скористатися.

Свідомий спонукальний мотив стати кращим, ніж був, визначає характер кожної наступної стадії формування комунікативної культури у відповідності до «норми» культурного фону. Поступовий перехід у стосунках від ворогування, неприязні, недобррозичливості до приятельських, колегіальних і дружніх взаємин передбачає дотримання соціонормативних та професійних вимог, передбачених педагогічною співпрацею. Керуючись оптимальними планами особистісно-професійного самовдосконалення, зіставляючи власні сили й можливості з проектними завданнями, виокремлюючи головне з другорядних факторів, доцільно визначаючи час і місце для реалізації програми дій, суб'єкт самопізнання стає відповідальним виконавцем, долучаючись до сфери творчості.

Узагальнений досвід самопізнавальної діяльності дає змогу визначити *базові компоненти* «норми» культурного фону в досягненні високого рівня комунікативної педагогічної культури (*зовнішньої*), до яких можна зарахувати: *законослухняність у діях, міру у бажаннях, самовладання в емоціях, позитивне, конструктивне, логічне мислення у форматі «вони і я», що в сукупності складає максимально наближений до ідеального образ розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності.*

Надамо стислу узагальнену характеристику означених компонентів. *Законослухняність*, в контексті проблеми, розглядається як прояв культури виконавчої дисципліни і відображає якість педагогічної діяльності. Персональна відповідальність кожного учасника педагогічної співпраці за дотримання правил та обов'язків, співвідноситься з рівнем самодисципліни і самоорганізації у виконанні планових педагогічних завдань: педагог виступає гарантом якості навчання і виховання, вихованець – повноправним партнером педагогічних комунікацій. Сучасні проблеми освітнього простору, зокрема недостатня якість успішності, низький рівень міжособистісних стосунків, певною мірою відображають характер відповідальності педагога, ставлення до своїх професійних обов'язків, уміння викликати інтерес до навчального предмета в пасивного, недостатньо організованого вихованця, який не вірить у свої сили. Така педагогічна здібність фіксує вияв творчих підходів у діяльності розумно мислячого педагога, який прагне до самовдосконалення.

Відповідальне ставлення до професійної діяльності зумовлює певні внутрішні обмеження, спонукає до свідомого прийняття рішення з дотриманням ієрархічних норм педагогічної співпраці, толерантності, чесності, справедливості і безкорисливості у поліфункціональних комунікаціях освітнього середовища.

Законослухняність на рівні педагогічних дій певною мірою відповідає якості спонук і намірів, які виявляються в бажаннях: суттєвих і дрібних, гуманістичних та егоїстичних, миролюбних й агресивних, еволюційних та інволюційних. Усвідомлений вибір напряму реалізації особистих бажань «у добро» або «у зло» – справа совісті кожного, хто прагне до самопізнання та самовдосконалення. Саме совість, як внутрішній регулятор, дозволяє суб'єкту самопізнавальної діяльності реально оцінювати свої можливості, піддаючи

ревізії кожному невідповідність між словом і ділом, запланованим і бажаним. Моральна настанова «хочу тільки те, що можу, а можу те, що необхідно» сприяє формуванню культури бажань, дозволяє контролювати власні звички, не обтяжуючи оточення своєю присутністю, виявляти повагу до співбесідника, чинити так, щоб не шкодувати про зроблене. Виховуючи *почуття міри* у бажаннях, викладач опановує вміння толерантно вирішувати проблемні комунікативні ситуації, надавати безкорисливу допомогу за покликом і обов'язком.

Здатність до безкорисливого надання знань, часу, досвіду, матеріальних ресурсів формує почуття власної гідності: такого педагога неможливо принизити, важко образити, оскільки той, хто прагне самопізнання, чітко бачить власні недоліки і в змозі передбачити наслідки від напружених комунікативних контактів та запобігти виникненню конфліктів, претензій і непорозумінь у міжособистісному спілкуванні. Уміння не ображатися як відображення рівня *самовладання* свідчить про культуру емоцій і чистоту закладених намірів у вирішенні програмних завдань. Почуття сорому й докорів сумління стають орієнтирами для розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності в пошуках власних помилок, неповноцінних якостей, указуючи на неприпустимий рівень необ'єктивності в пізнанні індивідуального ресурсу сил. Перебільшення особистісно-професійних досягнень або применшення власних прорахунків свідчить про схильність до самовибачення, що унеможливорює виправдання іншого та призводить до виникнення небажаного прецеденту.

Трансформація напруженості у педагогічних ситуаціях і контактах до рівня миролюбного співіснування учасників педагогічної співпраці уможливорюється внаслідок розвитку *позитивного, логічного, конструктивного мислення* та реалізується через конструктивну самокритику і свідоме каяття. Це особливий стан докорів сумління і душевних

страждань: уже не хочеш робити, як раніше, але ще не можеш вчинити по-іншому. Тому пошук своєї частки провини і можливість виправдання іншого стають надійною опорою у подоланні труднощів; активність і рішучість у діях перетворюють перешкоди в нові творчі можливості. Терпіння і прагнення полегшити працю іншому примножують сили і зміцнюють віру, спрямовуючи індивідуальний ресурс на нові особистісно-професійні досягнення.

Перехід егоїстичного мислення «я і вони» в соціально орієнтоване «вони і я» супроводжується докорінною зміною стереотипних уявлень про честь, гідність, обов'язок і дозволяє усвідомити особисту роль в педагогічній співпраці. Здобуття досвіду власних почуттів: віри і безвір'я, співчуття та нетерпимості, героїзму й відступництва, мужності та страждання наближає розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності до пізнання одвічних цінностей, роблячи його здоровим, мудрим і милосердним [29].

Досвід власних почуттів відкриває перед суб'єктом педагогічної діяльності нові можливості в пізнанні індивідуального ресурсу сил. Таке право здобувається, насамперед, завдяки умінню слухати, чути, розуміти, висловлюватися, аналізувати, робити висновки та самостійно приймати рішення. Мова розумного діалогу, доброзичливості й терпіння породжує порозуміння в будь-яких комунікативних ситуаціях, у тому числі і в недружньому середовищі. Навчитися говорити по суті і цілеспрямовано діяти, відповідно до вищого розуміння свого призначення, здатний суб'єкт, для якого поняття свобода вміщує безперечне підкорення законам і загальнолюдським нормам. Кожний розумно мислячий суб'єкт здатний установити для себе внутрішню межу, за якою далі, на його думку, починається вседозволеність. Але не кожний готовий у своєму повсякденному житті свідомо підняти чи хоч би утримати її на досягнутих позиціях. Це під силу лише тому,

хто прагне до самовдосконалення. Тому, маючи особистісну свободу від вад і спокус, суб'єкт стає володарем унікальної властивості – зберігати і примножувати кращі досягнення людського розуму, душі і духотворчості.

Знання правил і норм, прав і обов'язків і беззаперечне дотримання їх регламенту забезпечує умови миролюбного співіснування учасників педагогічної співпраці. Безумовно, дружній спонукальний мотив буде чи не головним носієм якості спілкування, вибудовуючи універсальну систему взаємин, спрямованих на досягнення більш високого рівня комунікативної культури. Уміння бачити власну недосконалість допомагає активізувати процес свідомої трансформації негативних інтеракцій, зміцнити вольовий, емоційний, ментальний імунітет.

Отже, самопізнавальна діяльність з її суворими правилами й неухильними вимогами дозволяє суб'єкту педагогічної діяльності усвідомити необхідність особистих якісних перетворень, спрямувати індивідуальний ресурс сил до визнаної «норми» культурного фону в сучасному освітньому просторі.

1.3. Визначення окремих складових культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього середовища

У якості базових понять дослідження окресленої проблеми прийняті наступні концепти:

– *взаємини* – це зв'язок між суб'єктами педагогічного процесу, що формується на основі професійного та міжособистісного спілкування і регламентується положеннями нормативних документів, що є чинними в системі освіти;

– *духовність* як містке поняття людського буття, що зумовлює здатність людини до самотворення та культуротворення в процесі свідомого сприйняття дійсності і взаємодії з реальними виявами через пізнавальну, творчу, аксіологічну активність. Духовність ґрунтується на міцному моральному аспекті, а також відображає процес постійно зростаючої потреби в знаннях та усвідомленні індивідом необхідності в принципово оновленому рівні суб'єкт-суб'єктних відносин, спрямованих на розуміння та задоволення потреб інших;

– *індивідуальний ресурс сил (ІРС)*, виходячи з базових положень самопізнавальної діяльності, уміщує такі складові: пам'ять, бажання, емоції, почуття, думки; проявляє силу розуму, волі, духу; характеризує стійкість вольового, емоційного, ментального імунітету з метою вирішення особистісно-професійних завдань;

– *індекс (index)* є синонімом певної узагальнюючої характеристики як співвідношення двох значень показника: оціночного (поточного) і взятого за базу порівняння;

– *комунікативна культура*, в контексті проблеми, розглядається як відображення внутрішнього світу особистості, його проявів, водночас є соціонормативним засобом вирішення проблем у зовнішніх взаємозв'язках (інтераціях). Внутрішня культура уміщує культуру бажань, культуру емоцій, культуру почуттів, культуру мислення і, як наслідок проявляється культурою дій;

– *культура* – з огляду на досліджувану проблему, набуває значення певного ступеня досконалості, якого досягає суб'єкт педагогічного процесу у формуванні взаємин, опановуючи все нові й нові знання про себе і навколишній світ та оволодіваючи власним практичним досвідом взаємодії із реальністю;

– *культурний фон* – це загальні умови, що забезпечують високий ступінь суспільного, розумового, душевного, духовного розвитку суб'єкта педагогічного процесу, відображаючи рівень його життєвих досягнень;

– *норма культурного фону* – умовно прийнята нижня межа внутрішньої культури індивіда, що відображає ступінь його свободи від хибних явищ (використання нецензурних слів у спілкуванні, звичка палити, уживання алкоголю і наркотиків) та водночас передбачає відсутність в особі хронічних захворювань і наявність розвинутої здібності організувати своє дозвілля (у подальшому «норма»);

– *ментальний імунітет* відображає образ мислення індивіда, який отримав виключне право протистояти духовному, моральному, громадянському беззаконню, уміщує світосприйняття гуманіста, умонастрій миротворця;

– *ментальна культура* як інтегративний продукт самопізнавальної діяльності відображає культуру пам'яті, бажань, емоцій, почуттів, думок; виражається культурою згоди, культурою незгоди і проявляється культурою дій учасників педагогічної співпраці у комунікативних ситуаціях освітнього середовища;

– *самопізнання* в контексті проблеми розглядається як свідомесистемневивченняособистихякостейіндивідуального ресурсу сил, з наступною трансформацією їх у більш високі за позитивним змістом, з цілеспрямованим створенням накопичувального ресурсу чеснот у ході діяльності.

– *суб'єкт самопізнавальної діяльності* представляється як суб'єкт, включений у процес пізнання себе, який відповідає статусній категорії: такий, хто спрямований до самопізнання, учень, співробітник в динаміці трансформування самосвідомості (у відповідності до низького, середнього, високого рівня), здатний до активізації ментальної працездатності в параметрах розумний (ментально працелюбний), розумно душевний (ментально самостійний), розумно мислячий (ментально самодостатній).

Уведений термін «культурний фон», уміщуючи сукупність специфічних умов, що забезпечують гармонійну взаємодію внутрішніх принципів індивіда із зовнішньою реальністю

через механізми самопізнання й самовдосконалення, передбачає свідоме підвищення культурних цінностей на основі високих інтелектуальних, моральних і духовних досягнень людства. Культурний фон індивіда, групи, колективу, суспільства значною мірою зумовлений наявністю чи відсутністю в ньому чеснот або вад, а також визначає рівень комунікацій. Доцільно наголосити, що термін «культура» в контексті аналізованої проблеми розглядається як ступінь досягнення суб'єктом педагогічної діяльності свободи від порочних звичок, уподобань, залежностей.

Підкреслимо, що для дослідження стану культурного фону (його нижньої межі) визначено окремі складові (структурно-змістові параметри), що, на наш погляд, найбільш повно відображають духовно-моральні пріоритети сучасності та закладають соціокультурну норму у зовнішніх комунікаціях. Правовою основою для визначення окремих складових культурного фону освітнього середовища, як зазначалось вище, виступає стаття 56 Закону України «Про освіту». До них зараховано:

- відсутність залежності від наркотичних речовин;
- відсутність пристрасті до вживання алкоголю;
- відсутність звички до куріння;
- відсутність у лексиці нецензурних слів;
- читацький інтерес до художньої, політичної, професійної, філософської, релігійної літератури.

2. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНУ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Структура та зміст анкети «Окремі складові культурного фону суб'єкту педагогічної діяльності»

Реалізація пропонованої самодіагностичної методики з дослідження стану культурного фону визначається низкою істотних вимог, зокрема: структурно-змістовими параметрами (окремими складовими), необхідними умовами, якісними показниками. В сукупності вони складають «норму» культурного фону, наближення до якої свідчить про ефективність означеної методики. Дослідження проводиться методом анкетування, який передбачає отримання інформації на основі анкети «Окремі складові культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності» (додаток А).

Структурно анкета складається з шести інформаційно-аналітичних блоків і має такий формат. Змістовно анкета поділяється на адресний блок (1-й блок, який надає загальну характеристику респондента: стать, вік, соціальне походження – і має статус анонімного), функціонально-аналітичні блоки (2-й, 3-й, 4-й, 5-й, які дозволяють визначити ставлення до досліджуваної вади: використання нецензурних слів, паління, уживання алкоголю і наркотиків, з'ясувати причину її виникнення, окреслити умови формування, дізнатися про вік, у якому сформувалася зазначена залежність, дають можливість опитуваному висловити власне ставлення до вади, продемонструвати прагнення або небажання позбутися її) та аналітико-прогностичного (6-й блок, який відображає

читацький інтерес до літератури різних напрямів та складає певне уявлення про цілеспрямованість респондента до формування свого інтелекту та духовного збагачення).

Запитання у блоці – закриті і передбачають альтернативну відповідь «так», «ні». Опитуваний відзначає тільки той варіант із повного набору відповідей, який співпадає з його думкою. Підвищенню рівня достовірності відповідей сприяє закладена в анкеті можливість ухилитися від відповіді на певні запитання, висловити невизначену думку – «не задумувався».

Для перевірки компетентності та щирості респондента до анкети включено дублюючі запитання (в кожному інформаційно-аналітичному блоці), що дає змогу визначити ставлення респондента до вади, виявити прагнення позбутися негативних рис, усвідомити шкоду від їхнього впливу на фізичне й моральне здоров'я, а також мотиваційну спрямованість, яка дозволяє з'ясувати головну причину виникнення вади серед запропонованих. Таким чином, анкетування дає можливість виявити здатність до аналізу особистих бажань і почуттів, зорієнтувавши респондента на об'єктивне оцінювання власних досягнень або невдач. Принцип анонімності, закладений в анкеті, зумовлює якість емпіричної інформації.

2.2. Методичні рекомендації з проведення психолого-педагогічного анкетування «Окремі складові культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності»

Об'єктивність самоаналізу з дослідження стану культурного фону суб'єкта педагогічної діяльності (випадковість наданих відповідей), ступінь щирості корегується безпосередньо методикою проведення анкету-

вання, в основу якої покладено принципи співробітництва, взаємоповаги, рівноправ'я і свободи вибору: «Чи хочу я добровільно брати участь у запропонованому дослідженні індивідуального ресурсу сил?».

Зниження рівня страху, що перешкоджає неупередженому самооцінюванню респондента, досягається гарантуванням дотримання принципів анонімності й невторчання, наданням права добровільної участі в процесі анкетування.

Активізація респондента до об'єктивного самоаналізу та самооцінки із створення індивідуального портрету за окремими складовими культурного фону реалізується методом переконання у вигляді бесіди на зразок: «Відомо, як непросто об'єктивно оцінити себе, оскільки страх побачити свою недосконалість перешкоджає цьому. Однак здатність подолати в собі відчуття небезпеки й сорому, побачити себе не таким, як звик усвідомлювати в думках, відкриває перед людиною необмежені можливості для творчості, робить її рішучою, правдивою і вдячною за надані життям умови пізнати себе, свої здібності і свої внутрішні сили. Тому максимально правдиві відповіді на запропоновані запитання є кроком до безстрашності – кроком до самотворення та творчої самореалізації». Такі прості, невимогливі звернення дозволяють респонденту наблизити свої відповіді до достатнього ступеня щирості, виявити відповідальне ставлення до самоаналізу, з'ясувати щирість намірів, побачити себе без прикрас. Виконання поставлених завдань, послідовна відповідь на запропоновані в анкеті запитання сприяють об'єктивному та адекватному аналізу особистих уподобань, схильностей і звичок, надають можливість трансформування негативних проявів у структурі індивідуального ресурсу сил.

У підсумку проведеного анкетування рекомендується стисла завершальна бесіда, яка базується на достовірних

фактах наукових досліджень про руйнівний вплив нецензурних, вульгарних слів на свідомість людини і спонукає учасників самоаналізу до роздумів про категорії «добра» і «зла», наближає до розуміння необхідності свідомого вибору свого подальшого життєвого спрямування.

Зміцненню довіри як необхідної складової взаємоповаги між учасниками педагогічної співпраці сприяє об'єктивація самооцінки особистісно-професійних якостей в структурі індивідуального ресурсу сил. Досвід засвідчує, що оцінити іншого з мінімальним виявом суб'єктивізму може лише той, хто здатний об'єктивно оцінити особистий рівень самосвідомості, свої знання та вміння.

3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНУ

3.1. Методичні рекомендації з обробки отриманих результатів дослідження

Обробка результатів анкетування проводиться у кілька етапів методом статистичного зведення, що зумовлено суттєвим обсягом інформаційної бази. Для зручності підрахунків і зменшення кількості помилок застосовується типологічне групування у вигляді зведених відомостей, за допомогою яких фіксуються результати у групах, які беруть участь в анкетуванні. Узагальнені показники отримуються на основі структурних групувань та вносяться до зведеної відомості всіх учасників анкетування. Зразок відомості зведених даних з проведеного анкетування наведено в додатку Б.

Систематизована інформаційна підсумкова база за допомогою аналітичних групувань дозволяє виокремити із загального масиву певні показники й об'єднати їх за змістовно-функціональним призначенням у контексті досліджуваної проблеми. Систематизація отриманих результатів анкетування (зокрема табличним способом) дає змогу проаналізувати стан культурного фону за такими напрямками:

- з'ясування причин, що спонукали до розвитку вад;
- особисте ставлення респондента до окреслених вад;
- визначення рівня сформованості вад суб'єкта експерименту.

Форми таблиць та аналіз показників наведені нижче.

Показники, які дозволяють проаналізувати причини виникнення вищезазначених вад, розробити та вжити

адекватні заходи, спрямовані на профілактику їх розповсюдження представлено в *таблиці 3.1*.

В якості показового прикладу наведемо результати дослідження з означеної проблеми, проведеного у 2008-2014 рр. на базі вищих навчальних закладів та загальноосвітніх шкіл м. Черкаси та області.

Таблиця 3.1

**Дослідження причин,
що призводять до формування вад**

Причини, що спонукали до розвитку вад	Відносні розрахункові показники (%)			
	«НЛ»	«КР»	«АЛК»	«НАР»
Наслідування батькам, дорослішим				
Наслідування друзям				
Наслідування кіногероям (акторам тощо)				
Тому, що більшість з оточення це робить (мода)				
Тому, що подобається (звук)				
Не визначився				
% тих, що мають вади від загальної кількості опитаних (у т.ч. жіночої статі)				

Досвід з проведення анкетування засвідчує, що серед запропонованих в анкеті причин (*табл. 3.1*) переважними є наступні: «не визначився» (цифра попередніх досліджень коливається від 21,1% до 39% залежно від характеру вади); «звук» (від 16,6% до 38,7%) відповідно «наслідування друзів» (від 19,5% до 30,7%); «мода» (від 11,1% до 18,9%).

Аналіз підтверджує сталу тенденцію в низькому рівні самообмеження у вигляді сліпої покори наслідування моди, мінімізації бажання до самоаналізу та самооцінки, підміни особистісного сприйняття категорій «добра» і «зла»

певною загально спотвореною думкою, яка деформує логіку взаємозв'язку між особистісним «хочу» і «потрібно», внаслідок переваги егоїстичної потреби у вигляді «хочу» над соціально орієнтованим прагненням «потрібно». Окреслене коло проблем сприяє не лише укоріненню окреслених вад, але й штучно знижує «норму» культурних цінностей, ускладнюючи умови формування комунікативної культури суб'єктів педагогічної діяльності. Тому відмова від шкідливих звичок, схильностей і вад буде правильним орієнтиром із самопізнання індивідуального ресурсу сил, зокрема особистих бажань та слугуватиме дієвим прикладом щодо зміцнення вольового, емоційного, ментального імунітету.

З метою проведення ефективного аналізу показників, які відображають особистісне ставлення респондентів до проявів вад та умови їх формування, пропонується наступне структурування за допомогою *таблиці 3.2.*

Таблиця 3.2

**Особисте ставлення респондента до вад,
визначених як нижню границю культурного фону**

Особисте ставлення респондента до означених вад	Відносні розрахункові показники (%)			
	«НС»	«КР»	«АЛК»	«НАР»
Кількість тих, хто має вади (у тому числі жіночої статі)				
Вперше дозволили собі (куріння, вживання алкоголю, наркотиків, нецензурних слів):				
до 10 років				
до 16 років				
після 20 років				
Розуміють шкідливість вад				
Замислювалися про здоров'я нащадків				
Намагалися позбутися вад				

За поданою табличною формою (таблиця 3.2) досліджується три вікових періоди: до 10 років; 10-16 років, після 20 років, на кожному з яких відбувається свідоме формування певних уподобань, схильностей до тих чи інших особистих потреб або внаслідок нестійкого вольового імунітету до пристрастей (вад). Досвід засвідчує, що найбільш небезпечним стосовно виникнення залежності від вад є період 10-16 років (на нього припадає від 45,3% до 69,7% недозволених дій: вживання нецензурної лексики, алкоголю, наркотиків, куріння). Саме в цей період під впливом зовнішніх чинників спостерігаються певні зміни у структурі особистісних бажань: дитяча знаттєлюбність змінюється підлітковою допитливістю, утягуючи суб'єкт у зону недозволеного й забороненого. Унаслідок цього емоційно-вольова сфера стає вразливою, зазнає негативних трансформацій, формуються такі негативні риси як неправдивість, хитрість, улесливість і лицемірство, провокується агресивний протест проти будь-якої заборони ззовні. Спостерігається некерований процес поступового заглиблення у ваду; допитливість, що підігривається хитрістю, переходить у звичку. Звичка, підсилена самовиправданням стає уподобанням; уподобанням через лицемірне самовиправдання сприяє втраті самоконтролю над бажаннями, формуючи стійку залежність від предмета свого прагнення. Спотворена свідомість вступає в зону вади: підмінює поняття, сприймаючи вседозволеність як вибір свободи, несвідомо переводячи свою життєдіяльність у світ фальшивих цінностей і зла. Тому на цьому етапі розвитку самосвідомості необхідно створити умови з особистісного сприйняття виміру між «добром» і «злом», спрямувати індивідуальні сили до самопізнання.

Згідно з результатами досліджень, у віці від 16 до 18 років помітно послаблюється прагнення вперше доторкнутися до недозволеного (від 46,7% до 15,1% залежно від вади), оскільки з'являється розуміння завданої шкоди від руйнівного

впливу наркотиків (93,3% респондентів), алкоголю (93,4%) і куріння (97,7%). Представлені дані свідчать про достатній рівень поширення рекламно-профілактичних заходів і їхнього позитивного впливу. З огляду на результати, вважаємо за доцільне наголосити, що ступінь усвідомлення респондентами завданої шкоди від впливу нецензурних слів і так званого «авангардного» («андеграундного») мистецтва на емоційно-вольову сферу поки що невисокий і становить дещо більше 60%. Це спонукає до серйозних роздумів і свідчить про необхідність уживати в педагогічній діяльності нагальних заходів щодо формування щирого живого інтересу до сфери класичного мистецтва. Аналіз результатів дозволяє зафіксувати наявність суперечності між розумінням шкоди від уживання алкоголю і небажанням позбутися цієї небезпечної для здоров'я звички (відповідні показники становлять 93,4% і 49,8%). Це свідчить про недостатній ступінь усвідомлення цієї проблеми, що закладена в невинній, на перший погляд, звичці відзначати будь-які більш чи менш значущі події з уживанням алкоголю. Безперечно, деякі традиції вкорінювалися віками, однак сучасність засвідчує нагальну потребу до оновлення та перегляду соціокультурних норм. З огляду на отримані показники, які виявилися нижчими за норму (75% – уживає алкоголь, у тому числі 74,1% – респонденти жіночої статі), такий час настав і вимагає як радикальних перетворень у свідомості кожного суб'єкта педагогічної діяльності, так і переосмислення норм комунікативної культури.

Наступний напрямок дослідження полягає у визначенні *станусформованості культурного фону* суб'єктів педагогічної діяльності та реалізується на основі розрахункових показників, які відповідають прийнятій «нормі» і зводяться у *таблиці 3.3*. Аналіз таких результатів дозволяє стверджувати, що загальні розрахункові показники відображають усталену тенденцію до зниження рівня культурного фону.

Таблиця 3.3

**Показники стану сформованості культурного фону
суб'єктів експерименту**

Назва досліджуваного середовища (навчального закладу, однорідної групи)	Загальна кількість респондентів (у тому числі жіночої статі)	Індекс культури	Відносні розрахункові коефіцієнти					
		«К»	«ЧІ»	«НС»	«КР»	«АЛК»	«НАР»	
<i>Назва</i>	<i>Кількісні показники, отримані внаслідок анкетування</i>							

Підтвердженням такого факту слугують розрахункові коефіцієнти відносної кількості респондентів, які використовують ненормативну лексику («НЛ» = 4,35) та вживають алкоголь («АЛК» = 3,01), акцентуючи домінування негативу над позитивом, тобто кількість суб'єктів за попередніми дослідженнями, які використовують у повсякденні нецензурну лексику понад чотири рази перевищує кількість тих, хто вміє контролювати своє мовлення; осіб, які вживають алкоголь, утричі більше від тих, хто веде здоровий спосіб життя. Значення інших підсумкових коефіцієнтів з проведених досліджень («ЧІ», «КР», «НАР» відповідно – 0,07; – 0,63; – 0,08) свідчить про те, що осіб, які схильні до зазначених вад, менше від тих, кому ці вади невластиві, однак внаслідок різних причин, спостерігається тенденція до їх зростання (додаток В).

Особливе занепокоєння викликають показники, які відображають стан культурного фону респондентів жіночої статі («НС» = 2,48, «АЛК» = 2,86). Вони дещо кращі за загальні показники, однак відмінність ця настільки несуттєва, що не може вплинути на кардинальну зміну загального «фону». До того ж аналізовані показники, як частка генеральної сукупності, свідчать про небезпечну тенденцію до зниження

рівня культурних цінностей у супереч еволюційно-значущому завданню – збереження загальнолюдських досягнень, яке покладене на жінку як берегиню родинної культури.

Отримані результати дозволяють провести підсумковий аналіз за зведеними показниками анкетування (*таблиця 3.4*) та візуалізувати їх за допомогою «карти культурного фону» (додаток В).

У підсумку, проведений за поданою схемою аналіз анкетування з дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності, можна подати у вигляді наступних узагальнюючих завдань:

1. Надайте об'єктивну оцінку шкідливим звичкам;
2. Надайте пояснення щодо причин, які призводять до шкідливих звичок;
3. Підрахуйте результати анкетування (за допомогою експертної комісії з числа учасників анкетування);
4. Побудуйте карту культурного фону та зробіть висновки;
5. Складіть заходи щодо проведення профілактичної роботи (спілкування, диспути, обговорення, круглі столи), спрямовані на досягнення високого рівня комунікативної педагогічної культури.

Даючи адекватні відповіді, на кожне з поставлених завдань формується здатність до об'єктивації самооцінки особистісно-професійних якостей.

Таблиця 3.4

Підсумковий аналіз зведених результатів анкетування

Назва досліджуваного показника	Кількісний показник	Відносний показник (%)
<i>Аналіз блоку 1</i>		
Загальна кількість респондентів (у тому числі жіночої статі)		
Кількість респондентів, які відповідають нормі культурного фону (у тому числі жіночої статі) «ІК»		

Продовження таблиці 3.4

<i>Аналіз блоку 2</i>		
Кількість респондентів, які використовують нецензурну лексику (у тому числі жіночої статі), «НЛ»		
Головні причини		
<i>Аналіз блоку 3</i>		
Кількість респондентів, які курять (у тому числі жіночої статі), «КР»		
Головні причини		
<i>Аналіз блоку 4</i>		
Кількість респондентів, які вживають алкоголь (у тому числі жіночої статі), «АЛК»		
Головні причини		
<i>Аналіз блоку 5</i>		
Кількість респондентів, які вживають наркотичні речовини (у тому числі жіночої статі), «НАР»		
Головні причини		
<i>Аналіз блоку 6</i>		
Кількість респондентів, які виявили читацький інтерес (у тому числі жіночої статі), «ЧІ»		

Об'єктивність самооцінки буде залежати від свідомої потреби до самопізнання та самовдосконалення.

3.2. Методичні рекомендації з побудови «карти культурного фону»

Сукупність прийнятих окремих складових, характер взаємозв'язку між ними та рівень їхньої взаємозумовленості складають «карту культурного фону» (додаток В), яка вибудовується на основі показників (умовно введених розрахункових коефіцієнтів) та відображає об'єктивний стан культурного фону суб'єкта педагогічної діяльності на час дослідження. Надамо стислу характеристику уведених коефіцієнтів.

За статистичною природою коефіцієнт (індекс) – це відносна величина, яка характеризує варіацію величин ознаки (у даному випадку – якісну компоненту окремих складових культурного фону) та виконує функцію, пов'язану з побудовою узагальнюючої характеристики (карти), яка дає змогу візуально спостерігати взаємозв'язок якісно різних проявів (окремих складових культурного фону). До базових коефіцієнтів, як зазначалось вище, віднесено: «ІК» – індекс культури, «ЧІ» – читацький інтерес, «НЛ» – використання нецензурної лексики, «КР» – куріння, «АЛК» – уживання алкоголю, «НАР» – уживання наркотиків.

Уведені коефіцієнти представляють собою відносну величину порівняння, неодмінною умовою її обчислення є порівнянність методики вимірювання чисельника та знаменника (в даному випадку чисельник – це кількість респондентів, яким притаманні вади, знаменник – кількість респондентів, яким вони не притаманні), якісно відображають стан досліджуваної вади (за окремими складовими культурного фону), парадоксально прості за своєю суттю і свідчать, у скільки разів вада перевищує чесноту, виражаючись залежністю: $K_{cp} = \frac{B}{Ч}$, де B – кількість респондентів, що схильні до вади; $Ч$ – кількість респондентів, кому властиві чесноти.

Керуючись логікою численних досліджень, можемо стверджувати, що прийнята формула найбільш повно характеризує окремі складові культурного фону, указуючи на перевагу в ньому негативу над позитивом, а також дозволяє простежити динаміку цього співвідношення.

Винятком із загального правила є індекс культури «ІК», що виражає відносну кількість респондентів, які відповідають прийнятій «нормі» культурного фону, до кількості опитаних, що не відповідають такій «нормі», і може бути представлений наступним співвідношенням «ІК» = $\frac{Ч_1}{B_1}$, де $Ч_1$ – кількість

респондентів, що відповідають «нормі». До них зараховуємо тих, хто не використовує нецензурну лексику, не палить, не вживає алкоголю і наркотиків, має читацький інтерес до художньої, політичної, професійної, філософської літератури і Святого письма; V_1 – кількість респондентів, що не відповідають «нормі».

Умовно прийнята нижня межа культурного фону відповідає кількісному значенню «індексу культури», що може дорівнювати одиниці («ІК» = 1), указуючи на рівнозначну чисельність суб'єктів, які не мають порочних виявів, і суб'єктів, що залежать від них; більше одиниці («ІК» > 1) та менше одиниці («ІК» < 1) як свідчення того, що кількість респондентів необтяжених вадою перевищує або є нижчою від тих, кому вона властива, відповідно. Зростання «індексу культури» (тобто динаміка зростання кількості суб'єктів, які зуміли подолати в собі ваду, недолік, недосконалість), формує стійкий «фон», який відповідає високому рівню комунікативної педагогічної культури (внутрішньої та зовнішньої культури суб'єкта педагогічної діяльності).

Розрахункові коефіцієнти, які відображають стан культурного фону досліджуваного суб'єкта педагогічної діяльності, як зазначалося вище, являють собою відношення негативних проявів до позитивних і визначаються за співвідношенням: «НЛ» = $\frac{B_2}{C_2}$, де «НЛ» – коефіцієнт, який відповідає відносній кількості респондентів, які використовують нецензурні слова в повсякденності, B_2 – кількість респондентів, які використовують нецензурну лексику у спілкуванні, C_2 – кількість респондентів, які не використовують нецензурну лексику; «КР» = $\frac{B_3}{C_3}$, де «КР» – коефіцієнт, який відповідає відносній кількості тих, хто курить,

B_3 – кількість тих, хто курить, $Ч_3$ – кількість респондентів, які не курять; «АЛК» = $\frac{B_4}{Ч_4}$, де «АЛК» – коефіцієнт, який відповідає відносній кількості тих, хто вживає алкогольні напої, B_4 – кількість респондентів, які вживають алкоголь, $Ч_4$ – кількість респондентів, які не вживають алкоголь; «НАР» = $\frac{B_5}{Ч_5}$, де «Нар» – коефіцієнт, який відповідає відносній кількості тих, хто вживає наркотики, B_5 – кількість респондентів, які вживають наркотики, $Ч_5$ – кількість респондентів, які не вживають наркотиків; «ЧІ» = $\frac{B_6}{Ч_6}$, де «ЧІ» – коефіцієнт, який відповідає відносній кількості тих, хто не читає літератури, до чисельності опитаних, які читають художню, політичну, професійну, філософську літературу і Святе писання.

За аналогією визначаються коефіцієнти, які відображають читацький інтерес до художньої, політичної, професійної, філософської літератури і Святого

письма, відповідно до умови: «ХУД» = $\frac{B_7}{Ч_7}$; «Пол» = $\frac{B_8}{Ч_8}$; «ПРОФ» = $\frac{B_9}{Ч_9}$; «ФІЛ» = $\frac{B_{10}}{Ч_{10}}$; «СП» = $\frac{B_{11}}{Ч_{11}}$.

Напідставі прийнятих позначень та одержаних розрахункових даних з проведеного анкетування, так звана «карта культурного фону» (статистичний графік в системі координат) набуває вигляду кривої лінії, контрольні точки якої відображають рівень сформованості недосконаlostі, недоліків, вад, відображаючи певний взаємозв'язок і вказуючи на загальну тенденцію. Приклад побудови «карти культурного фону» наведено на рис. 1.1.

Згідно з логікою проведених досліджень, вона відображає швидше фон безкультур'я, аморальності й бездуховності, ніж досягнень, і слугує основою для аналізу причин виникнення порочних явищ.

Розрахункові коефіцієнти		Умовні позначення							
		Вади					Чесноти		
		МД	НАР	АЛК	КР	НЛ	ЧІ	ІК	МК
		Відносне значення показника							
-	0,08	3,01	0,63	4,26	0,07	0,13	-		
Нижня границя «норми» культурного фону		<i>Ментальна культура</i>							
Рівні сформованості культурного фону		<i>Ментальна деградація</i>							
		Рівень ментальної культури							
		Рівень сформованості недосконалісті							
		Рівень сформованості недоліків							
		Рівень сформованості вад							
Умовне структурування за групами		Рівень ментальної деградації							
							Четверта група (4)		
						Третя група (3)			
					Друга група (2)				
				Перша група (1)					
		<i>Ментальна руйнація</i>					<i>Самовдосконалення</i>		

Рис. 1.1. Карта культурного фону (приклад побудови)

Детальний розгляд накресленої «карти культурного фону» дозволяє виділити серед респондентів групи відповідно до їхньої готовності до формування комунікативної культури та розробити необхідні заходи для досягнення поставленої мети. Основною умовою реалізації зазначеної методики з підвищення стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності буде стійке й добровільне прагнення їх до самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення.

Характерні точки карти («НАР», «АЛК», «КР», «НЛ», «ЧІ», «ІК»), які відповідають окремим складовим досліджуваного стану культурного фону і визначають рівень зазначеної вади, утворюють криву лінію (суцільна лінія відображає загальні показники, пунктирна – частину респондентів жіночої статі). Отримана конфігурація фіксує шість рівнів, які межують один з одним і відповідають різним рівням стану культурного фону. Серед них V-ий і 0-ий рівні лежать поза межами карти і відтворюють здатність до самовдосконалення, або до ментальної деградації.

Гранична точка «ІК» (індекс культури, *рис. 1.1*) розмежовує так звану карту на дві протилежні за своєю суттю зони: «чесноти» і «вади», відповідно до прийнятої «норми» культурного фону. Перша зумовлює можливість творчої самореалізації, інша, пригнічуючи ментальну працездатність, спричинює розчарування, хвороби та життєві невдачі.

Суб'єктів, що формують V-ий рівень, можна умовно назвати «будівниками» культурного фону; суб'єктів, які належать до 0-го рівня, – руйнівниками власного здоров'я, волі, розуму, культурних цінностей, духовних надбань, байдужими до своєї долі і долі близьких.

IV-ий рівень, позначений на карті точками «ЧІ»–«ІК»–«МК» (читацький інтерес, індекс культури, ментальна культура), забезпечує суб'єкту реальні умови для самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення. Показник

«ЧІ», відображаючи нижню межу «норми» культурного фону, дозволяє суб'єкту/йому перейти із зони негативних проявів в зону позитивних надбань. Набуті знання, завдяки зростаючому потягу до самопізнання, уможливають успішну трансформацію внутрішніх якостей суб'єкта: неправдивості – шляхом подолання страху в правдивість; самомилування – через розвиток вдячності в стриманість; недобррозичливості – шляхом перетворення сумніву у впевнене просування до доброзичливих взаємин.

Точка «МК» – не визначена, оскільки містить необмежений потенціал саморозвитку і особистісно-професійного самовдосконалення. Можна стверджувати, що IV рівень представляють суб'єкти, які мають розвинену силу розуму та силу волі, прагнуть пізнати себе й спрямовують зусилля до свідомого формування комунікативної культури. З огляду на таку логіку, їх можна назвати «охоронцями» культурного фону.

Цій групі самодостатніх незалежних суб'єктів педагогічної діяльності можна повністю довіряти й розраховувати на них як на носіїв ідеї миру тапорядку. Цілеспрямована самопізнавальна діяльність на цьому етапі розвитку самосвідомості сприяє зміцненню вольового, емоційного, ментального імунітету, скеровуючи зусилля розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності до реалізації принципів гуманізму в сучасній педагогічній практиці. Обережне, чуйне ставлення учасників педагогічної співпраці один до одного формує нерозривний зв'язок ціннісних орієнтирів від старшого до меншого, від покоління до покоління, із віку у вік, утворюючи культурний фон нації, народу та сприяє морально-духовному оздоровленню суспільства у цілому.

Наступний, III-й рівень на карті культурного фону (*рис. 1.1*) відповідає рівню сформованості недосконалості, умовна межа якого позначена індексами «ЧІ», «НЛ». Недостатньо

розвинутий інтелект, послаблене прагнення до знань свідчать про недостатньо стійку волю суб'єктів, віднесених до цього рівня, відкриваючи шлях до розвитку в них негативних звичок. Використання нецензурної лексики у спілкуванні є показником якостей осуду й самовиправдання, які присутні в характері. Нехтування правилами культури міжособистісного спілкування свідчить про приховану хитрість у поведінці комунікатора та його справжні наміри: заздрість через досягнення інших, ревності через брак знань, скнарність через невміння розраховувати свої сили. Уперте небажання позбутися невинної, як здається на перший погляд, звички використовувати нецензурну лексику у повсякденні, породжує нетерпимість до кожного, хто намагається надати допомогу в усвідомленні шкоди від її впливу. Однак почуття сорому від невміння контролювати свої емоції, яке періодично виникає, викликає докори сумління і створює реальні передумови для входження суб'єкта педагогічної діяльності в свідомий процес самопізнання.

Балансуючи на межі вседозволеності та «норми» культурного фону, група, якій умовно присвоєно номер III, за аналогією з рівнем, що її представляє, вимагає особливої уваги педагога, а також спеціального педагогічного впливу, спрямованого на формування внутрішньої культури (бажань, емоцій, почуттів, думок). Самостійність у прийнятті рішень та відповідальність за їх реалізацію дозволяє суб'єкту педагогічної діяльності подолати перешкоди на шляху самопізнання, зміцнюючи віру у власні сили й просуваючись до нових досягнень у особистісно-професійному самовдосконаленні.

II-ий рівень відповідає фрагменту «карти культурного фону» позначеного індексами «НЛ», «КР», «АЛЖ» (рис. 1.1) та дає уявлення про рівень сформованості недоліків, зумовлених наявністю шкідливих звичок куріння та вживання алкоголю.

Попередньо проведеному дослідженню засвідчують такі показники стосовно зазначених вад: 38,7 % респондентів

схильні до паління, 75 % – уживає алкоголь. Досвід переконує, що задурманена тютюном та алкоголем свідомість сприймає свій вигаданий світ за реальний, мало схожий на дійсність. Досліджуючи стан культурного фону стосовно означених вад, вважаємо за доцільне наголосити, що аналізована проблема набуває широкомасштабного характеру і вимагає нагальних заходів щодо її вирішення.

Прояви непримиренності, настороженості, упередженого ставлення у зовнішніх комунікаціях під впливом алкоголю та тютюну руйнують усталені соціокультурні норми і правила, породжуючи вседозволеність у поведінці. Власні помилки, що приховуються за критиканством, спричинюють взаємну неповагу і провокують конфлікт взаємодіючих сторін. Часті невдачі, незадоволення від обставин, що склалися, претензії до оточення заглиблюють суб'єкт педагогічної діяльності в страждання, посилюючи його залежність від паління та алкоголю. Порочний зв'язок, що утворився, може призвести до критичної точки, коли весь устрій життя опиниться під впливом цих руйнівних звичок, а воля почне підкорятися лише їхнім вимогам. Варто наголосити, що суб'єкти II-го рівня, які за прийнятим правилом об'єднані в II-гу групу (за ознаками куріння, уживання алкоголю, використання нецензурних слів), відображають ступінь сформованості недоліків та потребують додаткової допомоги кваліфікованих спеціалістів, зокрема психологів. Спеціально розроблені лікувально-оздоровчі індивідуальні програми, з залученням до її реалізації лікарів та психологів, націлені на надання допомоги студентам у формуванні стійкого бажання позбутися цих згубних звичок, виробленню стійкого вольового імунітету. Впровадження таких заходів, спираючись на приклад подолання особистих неповноцінних якостей, добру волю й власні сили суб'єктів III-ої групи, мають далекоглядні перспективи, спрямовані до свідомого повернення суб'єктів II-ої групи, яка являє собою «руйнівників культурного фону» до активного суспільного життя.

Надійним гарантом у досягненні «норми» культурного фону для суб'єктів II-ої групи може стати особиста добровільна й повна відмова від алкоголю, куріння та використання нецензурної лексики у повсякденні, що у подальшому стане стимулом до формування свідомого прагнення до самопізнання та комунікативної культури.

Посилення недоліків ще однією негативною звичкою – уживанням наркотиків – автоматично знижує рівень самосвідомості суб'єкта педагогічної діяльності до рівня сформованості вади (I-ий рівень), межа якого на «карті» культурного фону позначена індексами «АЛК», «НАР» (рис. 1.1). Представлена зона вади забарвлена якостями лицемірства, ненадійності та недовіри. Деформація самосвідомості настільки значна, що бажане сприймається за реальне, фальсифікуючи світ справжніх цінностей. Егоїзм витісняє з міжособистісних взаємин уявлення про обов'язок, честь і справедливість. Принцип «хочу», сформований на проявах непокори й нехтування, перешкоджає розвитку доброзичливого діалогу на будь-якому рівні ієрархічних відносин. Педагогічний вплив на такий стан свідомості, як правило, не досягає своєї мети, тому I-ша група, виокремлена у відповідності до I-го рівня на карті, потребує корекції означених вад в особливих умовах, які можуть бути забезпечені спеціалізованими міжвузівськими установами, зі штатом психологів, психоаналітиків, лікарів-психіатрів і наркологів. Досвід дає підстави стверджувати, що процес нерозсудливого руйнування ментальної працездатності, внаслідок вживання наркотиків та алкоголю, може бути зупинений через засвоєння методик самообмеження, самоконтролю, самодисципліни, системне застосування яких дозволить суб'єкту наблизитися до встановленої «норми» культурного фону, повернутися до свідомого життя.

Таким чином, виходячи з вище викладеного, «карта культурного фону» надає візуальне уявлення про динаміку

трансформування самосвідомості суб'єкта педагогічної діяльності залежно від його внутрішніх намірів, уподобань та спонукань, наближаючи чи віддаляючи його від «норми» культурного фону, утверджуючи нові принципи, морально-духовні ідеали та правила комунікативної педагогічної культури, формуючи основи нового світосприйняття окремого колективу, нації, народу та світової спільноти. Здатність утримуватися на рівні досягнутої «норми», адекватно реагувати на будь які зовні негативні чинники, подразники та спокуси, розрізняти прояви «добра» і «зла» у комунікативних ситуаціях і контактах є свідченням зміцнілого вольового, емоційного, ментального імунітету.

3.3. Узагальнена характеристика структурованих груп суб'єктів педагогічної діяльності згідно з рівнем комунікативної культури

Внаслідок проведеного структурування за окремими показниками проведених досліджень виокремлено чотири групи респондентів відповідно до рівнів комунікативної культури, виходячи з «норми» культурного фону. Надамо узагальнену характеристику кожної з наведених груп, специфіку взаємозв'язків між ними та заходи, спрямовані на самопізнання та особистісно-професійне самовдосконалення учасників педагогічної співпраці.

Суб'єкти четвертої групи (IV-та група) відповідають «нормі» культурного фону, становлять найбільш придатну, з огляду на внутрішню готовність до самопізнавальної діяльності, але найменш чисельну частку респондентів (менше 10% від загального масиву) та володіють здатністю до формування комунікативної культури. Характерна особливість IV-тої групи полягає у тому, що її суб'єкти

спроможні утримувати лідерство у поліфункціональних комунікативних контактах та ситуаціях на засадах моралі, громадянської покорі, професійного обов'язку та не потребують додаткових заходів зовнішнього впливу. Вони здатні самостійно адаптуватися до педагогічної реальності, педагогу необхідно лише не зашкодити нетактовним втручанням у ментально-чуттєву сферу, демонструючи власним прикладом можливість подальшого особистісно-професійного самовдосконалення. Безперечним фактом є те, що суб'єкти IV-тої групи найбільше потерпають від негативного впливу з боку тих, хто не здатен самостійно розвивати в собі кращі якості (тобто суб'єктів III, II, I груп): моральність, ментальну працездатність, бачити позитивні прояви у будь-яких комунікативних ситуаціях, у тому числі і конфліктних. Однак сила волі, емоційна стриманість, готовність долати труднощі й прагнення до подальшого самовдосконалення робить їх тим стрижневим осередком, який генерує позитивні установки у зовнішніх комунікаціях, притягує до себе подібних за внутрішніми якостями суб'єктів наступної групи. Таке магнітне тяжіння у міжособистісних інтеракціях може бути посилено чи послаблено певними чинниками, (серед яких?) у контексті аналізованої проблеми найбільш значущим, на нашу думку, є показник спрямованості суб'єкта до самопізнавальної діяльності.

Формування свідомої потреби до самообмеження, самоконтролю, самоорганізації, в умовах нехтування «нормою» культурного фону як прояву цинічного ставлення до загальнолюдських цінностей, є одним з першочергових завдань сучасного освітнього середовища, вирішення якого потребує концентрації особистих зусиль всіх учасників педагогічної співпраці. Доречно згадати про відомий фізичний закон, згідно з яким сила дії дорівнює силі протидії, тоді стає зрозумілим, чому спрямованість суб'єктів IV-тої групи до зміцнення своїх моральних позицій натрапляє на жорстку протидію тієї

частини суб'єктів III-ої, II-ої, I-ої груп, моральні переконання яких не відповідають прийнятій «нормі». Суттєву педагогічну підтримку суб'єктам IV-тої групи, у такому випадку, може надати педагог, який володіє технологіями самопізнавальної діяльності і є надійним партнером педагогічної співпраці, охоронцем ціннісних орієнтирів для тих, хто прагне особистісно-професійного самовдосконалення та пропагує переваги комунікативної культури. Дотримуючись у взаєминах принципів рівності, справедливості, взаємоповаги й невторчання в особистісну сферу, суб'єкти IV-ої групи створюють умови для побудови спільного простору взаємодовіри, взаєморозуміння і взаємодопомоги з суб'єктами III-ої групи.

Досвід засвідчує, що рівень готовності до самопізнання суб'єктів III-ої групи достатньо високий, однак зневажливе ставлення до своїх невинних звичок (зокрема використання нецензурної лексики у спілкуванні), потурання власним уподобанням створюють певні труднощі як у системі самоорганізації, так і у системі міжособистісних комунікацій. Саме суб'єкти, які виявляють готовність до формування внутрішньої культури, але мають достатньо стійку залежність від власних недоліків, потребують системного, об'єктивного й водночас суворого контролю та керівництва з впровадження самопізнавальних методик, репрезентованих у навчально-методичному комплексі, який містить навчальну програму «Культура взаємин», підручник «Культура взаємин»; навчальні посібники: «Самодіагностика. Сборник тестов», «Культура взаємин у сучасній педагогічній практиці» (для педагогічних працівників, має гриф МОН України), «Круглий стіл як форма педагогічної співпраці в умовах сучасного освітнього середовища» (для педагогічних працівників, має гриф МОН України); навчальні програми: «Культура взаємин. Самоаналіз», «Культура взаємин. Самокорекція», «Культура взаємин у сучасній педагогічній практиці», «Психолого-

педагогічний аспект діяльності викладача в умовах університетської освіти» [29; 83; 108; 109; 111].

Розроблений навчально-методичний комплекс призначений для впровадження педагогічної системи самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення у педагогічній практиці, зокрема в системі підвищення кваліфікації викладачів на базі вищих навчальних закладів (в рамках «Школи педагогічної майстерності»), у системі післядипломної освіти для різних категорій педагогічних працівників та у навчальному процесі вищих навчальних закладів у вигляді авторського курсу «Культура взаємин». Активізація ментальної працездатності внаслідок самопізнавальної діяльності дозволяє суб'єктам III-ої групи зміцнити волевий та емоційний імунітет, самореалізуватися, докласти індивідуальні сили там, де виникає інтерес, доцільність та внутрішня потреба до подальшого розвитку самосвідомості.

Базовою умовою для системної самопізнавальної діяльності є вільний, свідомий вибір між «добром» і «злом», внаслідок свідомого самообмеження. На цьому етапі суб'єкту педагогічної діяльності, який прагне до самовдосконалення, важливо виявити терпіння і розуміння всієї складності добровільного вибору з дотримання власних вимог у відповідності до «норми» культурного фону, формування комунікативної культури. Досвід власних помилок й об'єктивне ставлення до них дозволяють надати допомоги іншому, хто потребує підтримки в особливо складні моменти, які супроводжуються пошуком правильних рішень і необхідних самообмежень, а також дають можливість виховувати якості людини, позбавленої означених вад. Особистісний досвід позитивних почуттів, який базується на культурі прагнень, думок і дій, набутий внаслідок самопізнавальної діяльності, сприяє формуванню культури міжособистісних комунікацій між суб'єктами умовно сформованих IV-ої і III-ої груп.

Слід зазначити, що здатність до особистісно-професійних досягнень у суспільно корисній праці зростає пропорційно до особистої наполегливості, з якою суб'єкт прагне пізнати себе, свої потенційні можливості. Кожна нова перемога над власними недоліками наближає розумно мислячого суб'єкта педагогічної діяльності до сфери творчості, формуючи в ньому здатність бачити в минулому причини нинішніх подій і, як наслідок, майбутніх звершень. У такому взаємозв'язку між минулим та майбутнім ми вбачаємо цінність індивідуального досвіду самопізнання, кращими зразками якого є загальнолюдські надбання, саме які і визначають соціокультурну норму сучасності, обрис моральних ідеалів та дух нової доби.

Підкреслимо, що педагогічний вплив, спрямований на формування внутрішньої культури суб'єктів II-ої групи є недостатньо ефективним і зазнає суттєвого послаблення внаслідок системних проявів недоліків, вад, пороків означених суб'єктів, які знаходяться поза «нормою» культурного фону (відповідно до переліку окремих його складових). Помітно ускладнюється і внутрішній взаємозв'язок між умовно сформованими групами. Показове неприйняття один одного, роз'єднання, непорозуміння відбувається на рівні мотиваційних орієнтирів, особистих спрямувань у «добро» чи «зло», обумовлених послабленням чи посиленням залежності від вад більшістю складу групи. Отже, логічним стає висновок, що свідомість, деформована алкоголем, курінням та нецензурними словами (суб'єкти II-ої групи) потребує невідкладної специфічної корекції та набуває першочергового значення для спеціалістів, які досліджують окреслені проблеми. Професійні консультації психологів, лікувально-оздоровчі заходи лікарів-наркологів зможуть допомогти тим, хто здатний виявити свідоме бажання позбутися зазначених вад.

На особливу увагу заслуговує необхідність створення загальних лікувально-виховних програм, спрямованих на об'єднання зусиль *педагога і лікаря* проти бездумного

руйнування ментально-чуттєвої сфери суб'єктів II-ої групи, які не навчені відповідально ставленню до свого фізичного й морального здоров'я. Внаслідок таких спільних дій, педагог, «лікуючи» душу, зможе знизити рівень егоїстичних бажань у тих, хто свідомо цього прагне. Водночас лікар, відповідально виконуючи свої професійні обов'язки, зможе виховати в них шанобливоставлення до свого фізичного тіла, а отже спрямувати до збереження здоров'я: фізичного, ментального, душевного, духовного. Таким чином, цілеспрямовані зусилля лікаря й педагога сприятимуть своєчасній діагностиці психічного стану суб'єктів, які потрапили у залежність від власних непродуктивних бажань, емоцій, думок і дій та невідкладному застосуванню комплексу лікувально-профілактичних заходів, необхідного для позбавлення таких вад.

Системний контроль за динамікою трансформацій у структурі індивідуального ресурсу сил суб'єктів II-ої групи (зокрема, у емоційно-вольовій складовій) дозволить спеціалісту лікарю-психотерапевту у кожному конкретному випадку зробити об'єктивний висновок щодо можливостей їх доцільно діяти, таким чином оберігаючи суспільство від некваліфікованих спеціалістів у різних сферах життєдіяльності. Ті ж з них, хто здатний свідомо змінити своє ставлення до вад та позбавитися їх, зможуть продовжити навчання за обраним фахом.

Запропонований план дій дозволяє на початковій стадії формування залежності від вади вилучити із загальних комунікацій досліджуваної групи особливо небезпечних суб'єктів. Таким чином можна запобігти поширенню бездуховності, аморальності, безкультур'я в сучасному освітньому просторі, з подальшим розповсюдженням позитивного досвіду на інші соціокультурні інституції.

Варто наголосити, що результативний позитивний вплив на самосвідомість учасників педагогічної співпраці має педагог, який володіє методиками самопізнавальної діяльності. Керуючись у своїй повсякденній діяльності

моральною установкою «педагог, самовдосконалюйся постійно», за аналогією до відомого вислову «лікарю, зціли себе сам», розумно мислячий суб'єкт педагогічної діяльності особистим прикладом зможе спрямувати однодумців до системних особистісно-професійних перетворень, втілюючи у комунікативних ситуаціях та контактах зміст універсальної формули саморозвитку «людино, пізнай себе».

Спираючись на проведені дослідження, слід констатувати суттєве послаблення внутрішніх взаємозв'язків (на рівні бажань, спонук, прагнень) між суб'єктами I-ої групи з суб'єктами інших умовно структурованих груп (II-ої, III-ої, IV-ої). За принципами сприйняття навколишнього світу вони значно віддалені від тих, хто оберігає моральну норму у міжособистісних комунікаціях (тобто від тих, хто, як зауважувалося вище, становить нечисленні III-ю і IV-у групи). Виявляючи ознаки слабозвинutoї волі, жорстку, до хворобливого стану, залежність від вад, суб'єкти I-ої групи перебувають у вкрай небезпечному стані, який розмежовує ментальну працездатність від ментальної деградації. Спотворення свідомості під впливом наркотиків, алкоголю, куріння, нецензурних слів як прийнятого ними способу життя настільки хворобливе і небезпечне, що вимагає безумовного втручання кваліфікованих фахівців, які можуть здійснити свою професійну діяльність у спеціально облаштованих із цією метою установах тощо. Виявлення емоційно-вольових деформацій (у вигляді залежності від вад) на ранніх стадіях може істотно допомогти тим суб'єктам I-ої групи, які здатні побачити і подолати свої вади, спрямувати індивідуальні сили до морально-фізичного оздоровлення. Означена процедура є досить тривалою, болісною та вимагає спільних зусиль суб'єкта, який потребує допомоги, лікаря, психолога та педагога. Здатність виходу з так званого «ментального колапсу» може слугувати показовим прикладом, на кшталт: «бути чинебути» повноцінним громадянином, професіоналом,

людиною, здатною не обтяжувати собою оточення. Своєчасне надання кваліфікованої допомоги тим, хто свідомо прагне отримати її, дозволить такому суб'єкту підвищити особистісно-професійний рівень, не завдати шкоди ні собі, ні соціуму, запобігаючи у такий спосіб поширенню мережі спеціалізованих закладів для душевних і фізичних інвалідів.

У контексті розгляду проблеми варто особливо підкреслити, що локальна зупинка ментальної деградації серед суб'єктів I-ої та II-ої груп, які становлять реальну соціальну небезпеку, зможе докорінно змінити тенденцію щодо подальшого морально-духовного занепаду суспільства. Культура бажань, емоцій, почуттів, думок сприятиме утворенню принципово нового формату педагогічних комунікацій, який враховуватиме інтереси, свободу і рівність усіх суб'єктів педагогічної діяльності, хто готовий «тут і зараз» розпочати свідоме входження в системну самопізнавальну діяльність, стати дієвою силою продуктивних, творчих перетворень сучасності.

3.4. Аналіз стану сформованості внутрішньої культури суб'єктів педагогічної діяльності

Умовне структурування на групи за окремими складовими культурного фону, дозволяє визначити *рівень сформованості* внутрішньої культури суб'єктів педагогічної діяльності у відповідності до прийнятої «норми» (читацький інтерес, особисте ставлення до нецензурної лексики у спілкуванні, куріння, вживання алкоголю, наркотиків), які позначені на «карті культурного фону» (*додаток В*) як низький, достатній, середній, високий. Надамо стисло характеристику кожного з рівнів та означимо заходи, спрямовані на цілеспрямоване підвищення рівня внутрішньої культури.

Низький рівень сформованості внутрішньої культури (рівень сформованості вад, позначений на «карті культурного фону» як I-ий рівень, притаманний суб'єктам I-ої групи, які зловмисно лихословлять, палять, уживають алкоголь і наркотики, наслідують згубну поведінкову логіку «як усі, так і я», виявляють байдужість не лише до власної долі, але і несуть негативний приклад у комунікативному середовищі, спокушають і залучають інших до порочної практики. Специфіка вихованого впливу на суб'єктів I-ої групи, як зазначалось вище, передбачає застосування особливих методів лікувально-оздоровчого характеру в спеціальних установах (профілакторіях), що дозволить запобігти поширенню руйнівного впливу на ментальну працездатність та появі так званих соціально небезпечних «професіоналів».

Достатній рівень сформованості внутрішньої культури (рівень сформованості недоліків, позначається на «карті культурного фону» – II-ий), відображає згубну для морального і фізичного здоров'я звичку курити та вживати алкоголь, притаманну, суб'єктам II-ої групи, які певною мірою усвідомлюють шкідливість впливу алкоголю та куріння на свідомість, однак через слаборозвинуту волю і неправдивість не в змозі самостійно подолати таку моральну недугу, і тому потребують допомоги кваліфікованих психологів. Профілактична робота, яка проводиться відповідними фахівцями, спрямовується на запобігання стійкої залежності від зазначених вад, на виховання віри у власні сили, мужності в подоланні своїх несвідомих бажань та зміцнення вольового імунітету, формування особистісно-професійних якостей та свідому відповідальність за вибрану справу.

Середній рівень сформованості внутрішньої культури (рівень сформованості недосконалості, позначається на «карті культурного фону» – III-ий рівень) виявляє поширену звичку використовувати нецензурну лексику у міжособистісному спілкуванні, яка притаманна суб'єктам III-

ої групи, за вище прийнятою класифікацією. Встановлено, що нецензурні слова, особливим чином впливаючи на ментально-чуттєву сферу, спричинюють руйнування сталих взаємозв'язків у структурі індивідуального ресурсу сил, засвідчуючи нестійкий емоційний імунітет суб'єкта педагогічної діяльності. Самообмеження як регулятор між внутрішнім запитом «хочу» й «потрібно», формує свідому потребу «можу», що дозволяє суб'єкту визначити особисте ставлення до проявів «добра» і «зла», вибрати співзвучну до особистих уподобань самопізнавальну методику, виявити здатність до особистісно-професійного самовдосконалення.

Досвід засвідчує що суб'єкти I-ої, II-ої, III-ої груп, які у більшій мірі обтяжені рисами руйнівників культурного фону, внаслідок свідомого самопізнання мають можливість трансформувати особисті негативні якості і, як наслідок, запобігти непоміркованості, безкультур'ю, бездуховності в повсякденних міжособистісних комунікаціях.

Високий рівень внутрішньої культури (рівень самопізнання, позначається на «карті культурного фону» – IV-ий рівень), максимально наближений до «норми» культурного фону за окремими його складовими та відповідає нижній границі особистісно-професійного самовдосконалення суб'єкта педагогічної діяльності. До нього за умовами прийнятої класифікації віднесені суб'єкти IV групи, які виявляють свідому готовність до самопізнавальної діяльності, ментальну працездатність із утвердження «норми» культурного фону в умовах соціокультурних змін, ієрархії цілей, світоглядних пріоритетів та ціннісних орієнтирів.

Рівень самовдосконалення та рівень ментальної деградації (відповідно позначені на «карті» як «V» і «O») виведені за межі «норми» культурного фону за окремими його складовими та відображають мотивацію суб'єктів до системного самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення, які не потребують додаткового виховного

впливу ззовні та тих, хто скочується в провалля бездуховності відповідно. Останні, нехтуючи соціокультурними нормами, протистоять універсальним законам мудрості, любові, віри. Перші ж, усупереч опору руйнівників ціннісних орієнтирів людства, спираючись на кращі світові досягнення, із віку в вік утворюють культурний фон колективу, окремої нації, кожного народу і всього людства.

Системне спостереження за суб'єктами, які добровільно та свідомо стали учасниками експериментальної групи дослідження, дозволило скласти комплексний план виховних заходів з використанням адаптованих до сучасних умов освітнього середовища, методів педагогічного впливу:

– індивідуальні, групові й загальні бесіди з досліджуваної проблеми, науково-методичні семінари, лекції, диспути, обговорення, анкетування, тестування з метою формування внутрішньої культури суб'єктів педагогічної діяльності, зокрема таких базових моральних якостей, як доброзичливість, правдивість, відповідальність, вдячність;

– відвідування виставок образотворчого мистецтва, тематичних вечорів класичної музики, театральних вистав, участь у презентаціях та обговореннях книг, що сприяють розвитку етичної та естетичної культури, свідомого сприйняття світу краси (додаток Д).

Мета спостереження за суб'єктами експериментальної групи полягала в з'ясуванні рівня об'єктивації самооцінки за висловлені ними слова та проявлені дії у педагогічних комунікативних ситуаціях та контактах. Саме правдивість як висока моральна якість є необхідною й достатньою умовою для досягнення об'єктивації самооцінки індивідуального ресурсу сил.

Аналіз засвідчив, що суб'єкти експериментальної групи не в повній мірі відповідають рівню правдивості, а за ступенем неправдивості в оцінюванні власних можливостей і здібностей можуть бути умовно диференційовані на такі категорії:

1. *Уперті* – ті, хто конче прагне поставити на своєму та схильні прикрашати реальну оцінку власних заслуг чи невдач. Виявляючи ретельність у виконанні різних завдань, ці суб'єкти очікують оцінки, аналогічної до власної; інакше – розчаровуються. Відсутність чіткої організації свого робочого часу, уперте відстоювання своїх, часто помилкових, позицій, необ'єктивність самооцінки створює напруженість у міжособистісних комунікаціях.

2. *Хитруни* – ті, хто сприймає очевидне, закладене в словах, справах і намірах задійсне. Нехтуючи встановленими правилами навчального процесу (спізнення, пропуски занять, несвоєчасне виконання завдань), ці суб'єкти часто відчують сором і невпевненість у власних силах, засуджують інших у недостатній компетентності та необ'єктивному оцінюванні їхніх знань, створюючи таким чином нетерпимість у міжособистісному спілкуванні, при цьому грубо реагують на зауваження та рекомендації.

3. *Підлесники*, які живуть у світі уявних правил, норм та ідеалів. Вони пробачають собі невисокий рівень знань, порушують правила навчального закладу, норми поведінки у міжособистісних комунікаціях. Виявляючи неповагу до думки інших, нав'язують свій, грубо односторонній виклад фактів і явищ, при цьому побоюються бути викритими у викривленні аргументів та фактів. Поводячись непримиримо, неадекватно до умов, ці суб'єкти створюють серйозні проблеми для себе й оточення.

4. *Лицеміри*, які підмінюють реальні цінності життєдіяльності подвійними стандартами. Одягаючи маску дволикості, уперто не визнаючи сторонньої думки, такі суб'єкти зверхньо ставляться до слабших і ніяковіють перед сильнішими, зловтішаються в разі недоліків інших і шкодують себе через власні проблеми. Такі суб'єкти часто конфліктують, не маючи потрібних знань і не уміючи поступатися в суперечці [65].

Надані характеристики за якістю правдивості (точніше за відсутністю її) створюють індивідуальний портрет відповідно

до прийнятої «норми» культурного фону кожного суб'єкта, який свідомо увійшов до експериментальної групи, виявляючи здатність до самообмеження і готовність до самопізнання.

Із метою профілактики подальшого нівелювання нижньої границі «норми» культурного фону пропонується впровадження в навчально-виховний процес програми культурно-просвітницького напрямку. Серед таких заходів варто зазначити: науково-методичний лекторій «Культура взаємин суб'єктів педагогічної діяльності в сучасній педагогічній практиці», молодіжні програми «Культура взаємин у родині», «Любов очима молодих», «Правдивість як образ життя», «Збережемо життя планети», виставки постерів картин із серії «Шедеври світового мистецтва» живописців усіх часів, тематичні вечори класичної музики, літературно-поетичні вечори, диспути, обговорення, презентації з проблем самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення (додаток Д).

Проведений експеримент дозволив встановити закономірні зв'язки між досліджуваним станом культурного фону не тільки у якісному, але й у кількісному виразі. З цією метою було організовано порівняльний експеримент між сформованою експериментальною (ЕГ) та контрольною (КГ) групами. Згідно з програмою експерименту у навчально-виховний процес експериментальної групи було впроваджено методику формування культури взаємин на засадах самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення. В контрольній групі цей експериментальний фактор не вводився.

Наведемо показові результати, отримані на базі експериментальної групи внаслідок проведення зазначеного експерименту. Первинні результати (констатувальний зріз) засвідчили, що найбільш небезпечною за глибиною проникнення у свідомість та за ступенем поширеності серед суб'єктів експериментальної групи є залежність від використання нецензурних слів. Цей показник сягає 96 % (додаток Є).

Аналіз підтверджує, що поверхове ставлення до зазначеної вади, як до невинної звички, сприяє його найшвидшому

поширенню та укоріненню в середовищі молоді. Досвід переконує, що руйнівний вплив беззмістовних, вульгарних слів настільки суттєвий, що здатний не лише позначитися на емоційно-чуттєвій сфері індивіда, а й призвести до деформації його ментального принципу, закрити шлях до мислетворення. Цей показник становить – 24 (додаток Ж) і відповідає нижній точці на «карті культурного фону». Педагогічний вплив, спрямований на формування культури слова, культури висловлювання спроможний запобігти руйнації ментального принципу, зберігти цілісну суть індивіда. У цьому зв'язку запропонований навчальний курс «Культура взаємин» значною мірою сприяє трансформації нецензурного мовлення в грамотний, цікавий і корисний діалог, опосередковано впливає також і на стан інших вад, що знижують культурний фон суб'єктів педагогічного процесу. Серед них показник, який відображає кількість тих, хто вживає алкоголь, становить 92 %, кількість тих, хто палить – 72 % (додаток З).

Одержані цифри здатні вразити свідомість будь-якої розсудливої людини, оскільки реальна кількість респондентів, неохочих до зазначених вад, залишається настільки незначною, що, як свідчать спостереження, саме ця нечисленна група культурних людей почувається особливо дискомфортно в середовищі задурманених, нетверезих, агресивних однолітків, а також тих, хто поводить себе неадекватно. Як зазначалося вище, суб'єкти, зараховані до II групи (хто палить і тих, хто вживає алкоголь), потребують додаткових консультацій, досліджень і допомоги кваліфікованих психологів, психоаналітиків, психіатрів. Змушує задуматися і показник, що визначає кількість тих осіб, які вживають наркотики, – 12 % (загальний показник 7,5%, додатки М, Н).

Варто зауважити, що останні цифри відображають найбільш сміливих серед тих, хто відверто визнає свою ваду. Реальна ж цифра є дещо інакшою, оскільки переважання страху, у тому числі бути викритим, а тим більше усвідомити себе схильним до вади, спричинює фальсифікацію результату. Приховуючи від себе справжній стан речей, суб'єкт не лише не

робить спроб подолати звичку, але й поглиблює її, переводячи в характерну залежність і втягуючи у цей порочний процес інших суб'єктів, недостатньо стійких до вад.

Тому зараховані до I-ої групи респонденти, що вживають наркотики, повинні бути локалізовані й відправлені до спеціалізованих профілакторіїв, де надають відповідну психологічну та медичну допомогу, із подальшим з'ясуванням їхньої професійної придатності в майбутньому. У цьому, на нашу думку, полягає вияв гуманного ставлення до інших членів колективу та безпосередньо до тих, хто схильний до цієї моральної «недуги».

Подальший аналіз «карти культурного фону» експериментальної групи (додаток I) засвідчує, що поодинокі зміни в бік позитиву серед тих, хто використовує нецензурні слова, здатні значною мірою модифікувати конфігурацію «карти», збільшуючи чисельність суб'єктів групи III, готових до самопізнання, що тим самим підтверджує особистісно-орієнтовану спрямованість пропонованої методики формування культури взаємин.

Отже, «карта культурного фону», послуговує своєрідною рекомендацією для складання подальшої програми педагогічного впливу на суб'єктів дослідження, їхню здатність до самообмеження та свідомого формування особистих меж між «добром» і «злом» та встановленню «норми», яка відображає рівень внутрішньої культури особистості, моральні якості громадянина, професіонала й гуманіста. На основі «карти культурного фону» проектується система виховних і культурно-просвітницьких заходів, реалізація яких повинна враховувати специфічні умови, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу, а також внутрішні якості суб'єктів дослідження, зокрема значну завантаженість суб'єктів педагогічної діяльності навчальними заняттями протягом навчального року (дня, тижня, семестру), невисокий читацький інтерес до філософської літератури, слабкорозвинуте прагнення до пізнання сфери класичного мистецтва.

На основі розробленого плану здійснювався послідовний перебіг методів педагогічного впливу: обговорення, диспути, семінари з проблем самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення, самотестування з визначення стану сформованості особистих якостей правдивості, доброзичливості, вдячності, відповідальності, самоаналіз здатності до самокерування індивідуальним ресурсом сил та формування почуття міри, самовладання, позитивного логічного мислення (додаток Д).

Результати педагогічного спостереження дозволяють стверджувати про ефективність пропонованих самодіагностичних методик, зокрема закладений у тестах особистісно-орієнтований підхід, виражений у запитанні «А ти, який?», спонукає до об'єктивної порівняльної оцінки особистих якостей із заданою нижньою границею «норми культурного фону» у відповідності до категорій «добра» і «зла». Механізм самотестування було реалізовано таким чином, щоб забезпечити послідовність логічних умовиводів суб'єкта педагогічної діяльності про ступінь особистої готовності до самопізнання, самоаналізу та самокорекції індивідуального ресурсу сил.

Особливої чутливості, терпіння й розуміння з боку експериментатора потребують роз'яснення результатів, отриманих внаслідок самотестування. Вважаємо за доцільне наголосити на необхідності більш коректної оцінки отриманих результатів самотестування учасників експерименту, запобігання занадто критичних оцінок, надання можливості вільного вибору для подальших розмірковувань на тему «Хто я?» і «Що мені потрібно зробити?» [83].

Поетапний процес оволодіння теоретико-методичними основами запропонованої педагогічної системи самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення сприяв формуванню щирого інтересу певної групи респондентів до самообмеження, самокерування бажаннями та емоціями.

У ході спостереження зафіксовано, що більша частина респондентів експериментальної групи навіть не замислювалася

про якість своїх бажань та можливі шляхи їх реалізації власними зусиллями. Брак знань про відповідність бажань своїм можливостям, доцільність їх здійснення «тут» і «зараз», вибір головного напрямку в свідомих діях стали основною причиною розчарувань, невпевненості у власних силах, невизнанні власних помилок, що й зумовило низку перешкод у досягненні рівня культури у міжособистісних комунікаціях.

Зауважимо, що певна кількість суб'єктів експериментальної групи спочатку з недовірою поставилися до методики самотестування, однак згодом з'явилася допитливість, оскільки вони змогли отримати реальну допомогу про пізнання особистих можливостей. Емоційна напруженість «Навіщо це?» трансформувалася в зацікавленість «А далі що?», поступово з'являлося відчуття взаємної довіри та щирості, перетворюючись в усвідомлене завдання «Чи зможу я стати кращим сьогодні, ніж був учора?».

Учасникам експерименту було надано можливість шляхом анкетування охарактеризувати особистісно-професійні якості комунікаторів, що дозволило сформуванню більш об'єктивного ставлення до інших, оцінити позитивні й негативні фактори, які впливають на досягнення рівня культури взаємин. Здобуті знання про закон дзеркальних комунікацій (відображення в діях іншого своїх глибоко потаємних прагнень, спрямувань і намірів) пом'якшили різкість у судженнях та знизили рівень критики помилкових вчинків, зроблених взаємодіючою стороною.

Слід зазначити, що у ході самотестування суб'єкти експериментальної групи мали можливість замислитися над проблемами, що раніше не лише не хвилювали їх, але й не акцентувалися як головні у повсякденній діяльності. Такий підхід сприяв розширенню кола інтелектуальних, розумових і моральних здібностей, формуванню в них якостей лідера – безстрашного, відповідального та доброзичливого.

Застосування самодіагностичних методик дозволило посилити вміння слухати, чути, розуміти й створило умови для

виникнення відкритих діалогів та полілогів між учасниками експерименту, заклало основи взаємодовіри та взаємоповаги.

Аналіз засвідчує, що участь у тематичних конференціях у різних, добровільно вибраних ролях (голова, член експертної комісії, доповідач, відповідальна особа), публічний захист творчих робіт, активне колегіальне обговорення прийнятих рішень сприяли розвитку почуття власної гідності, генеруючи гордість за належно і своєчасно виконану справу. Зафіксовано ознаки процесу формування уміння відповідально й об'єктивно оцінювати власну працю та працю інших як прояв особистого творчого потенціалу.

Системне обговорення питань з проблеми культури взаємин сприяло вирішенню нестандартних ситуацій у повсякденних міжособистісних комунікаціях суб'єктів експериментальної групи. Розуміння дуальності почуттів і прагнень, що виникали в ході спілкування, сприяло підвищенню відповідальності за вимовлені слова, змушуючи суб'єкта бути законослухняним, ретельно виконувати вимоги, регламентовані статутом навчального закладу, та суворо дотримуватися моральних зобов'язань міжособистісного спілкування. Запропонований у вигляді експерименту тест на здатність публічно висловитися нецензурними словами в присутності всієї групи та експериментатора викликав у суб'єктів експериментальної групи почуття сорому й зняковілості. У ході подальшого тесту-експерименту було запропоновано написати нецензурний вислів на аркуші паперу й передати його експериментатору, однак і це не було зреалізовано, що свідчить про достатньо розвинене сумління та усвідомлення непристойності таких вчинків. Логічне запитання «Чому ж ви дозволяєте собі нецензурно висловлюватися в міжособистісному спілкуванні?» дало можливість зробити висновок про те, що більшість присутніх не замислювалася над причинами такої поведінки, інші ж – сприймали цей рівень спілкування за норму.

Систематичні бесіди, лекції про безперечну шкоду низько вібраційних словосполучень чи «лихослів'я» сприяли переосмисленню негативного впливу нецензурних слів. Зауважимо, що окремі суб'єкти виявляли готовність свідомо відмовитися від використання таких слів у повсякденному спілкуванні. Профілактична робота із запобігання руйнівному впливу на ментально-чуттєву сферу людини сприяла тому, що окремі суб'єкти експериментальної групи починали розуміти силу вимовленого слова, залежно від краси чи потворності закладеного в ньому змісту. Такий підхід сприяв зниженню ризику виникнення міжособистісних конфліктів. Атмосфера довіри, що запанувала в ході експерименту, дозволила порушувати різні питання, які хвилювали молодих людей у своїй самостійній життєдіяльності.

Проведене анкетування дозволило учасникам експерименту розмірковувати про вічні категорії «добра» і «зла», сформулювати до них своє ставлення та дотримуватися ціннісних орієнтирів у міжособистісних комунікаціях.

У контексті дослідження однією з важливих проблем сучасності стала проблема сталих традицій на рівні сім'ї, колективу, нації тощо. Національні традиції, давні звичаї тією чи іншою мірою є актуальними і нині, в них закладено позитивний чи негативний потенціал ментальності народу, а в кожній конкретній людині вони виявляються у вигляді звичок, схильностей чи залежностей. Необдумане та несвідоме наслідування усталених звичаїв і традицій, безперечно, починається із сім'ї, із відсутності елементарного виховного ідеалу, оскільки саме батьки повинні закладати у свідомість дітей розуміння «добра» і «зла» як на побутовому, так і на іншому соціокультурному рівні [62].

Особиста поведінка батька-матері закладає матрицю для подальшого усвідомлення чистоти або фальші моральних, соціальних та суспільних правил комунікацій, яка наслідую

сімейні традиції. Деякі з них потребують серйозної ревізії та радикальних змін, особливо тоді, коли будь-які незначні події в сім'ї «відзначаються» застіллям. Доведені до абсурду «маленькі сімейні свята» обертаються справжнім горем, завдають страждань «законодавцям» родинного устрою, коли їхні послідовники-діти стають залежними від наркотиків, алкоголю, паління або лихослів'я. Усталені сімейні звички мають тенденцію до збільшення масштабу й поширення на рівень соціальних груп та професійних колективів, можуть об'єднуватися в національні традиції, у такий спосіб гальмуючи процес входження загальнолюдських цінностей у розбудову країни.

Усталена традиція в «тісному» колективі пошановувати ювілярів та відзначати інші знаменні дати, уживаючи спиртні напої, перешкоджає подальшому розвитку менталітету на рівні загальнонаціональної ідеї, до того ж, здатна зруйнувати творче натхнення народу, виявляючись у професійній, громадянській та моральній неспроможності окремих його представників. Саме тому так важливо призупинити бездумне й несвідоме наслідування звичаїв і традицій, доведених до абсурду. Про цю нагальну потребу свідчать результати проведеного експерименту на етапі констатувального зрізу (*табл. 3.5*).

Формування свідомого прагнення до самопізнання та особистісного самовдосконалення не обмежувалося лише виховними методами, впроваджуваними безпосередньо в навчальному процесі, але поширювалося внаслідок залучення учасників експериментальної групи до культурно-просвітницьких програм у позарочний час за умови їх добровільної згоди.

Спостереження засвідчують, що системність у реалізації запланованих заходів сприяла розвитку інтересу учасників експерименту до сфери класичної культури. Тематичні вечори класичної музики, наповнюючи емоційну сферу новими враженнями, дозволили видозмінити стереотипне уявлення про музику, сприяли формуванню музичного смаку до творів видатних композиторів. Відвідування

Таблиця 3.5

Рівень сформованості вади суб'єктів експериментальної та контрольної групи

Причини, що спонукали до розвитку вади	Експериментальні показники, % (відносний показник респондентів, що вживають нецензурні слова (НС), алкоголь (Алк), наркотики (Нар), палять (К))															
	Експериментальна група							Контрольна група								
	Початковий зріз		Контрольний зріз		Початковий зріз			Контрольний зріз			НС		АЛК		НАР	
	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР
Наслідкування батькам	-	-	-	-	-	-	4,3	-	4,3	-	-	4,5	-	4,3	-	4
Наслідкування до-рослішим	-	5,8	8,6	-	9,5	16,7	-	-	-	-	-	-	4,3	5,3	4	16,7
Наслідкування друзям	37,5	35,3	21,7	50	23,8	38,9	34,8	100	10	20	36,4	25	26,1	36,8	24	50,1
Наслідвання кіноролям (гошо)	-	5,8	-	-	-	-	-	-	10	-	4,5	-	-	-	4	-
Тому, що більшість з оточуючих це робить (мода)	25	5,8	39	-	14,2	11,1	30,4	-	15	20	9	12,5	4,3	10,5	36	-
Тому, що подобається (звик)	20,8	47,3	26,1	-	43	27,7	17,4	-	20	53,5	22,7	25	17,4	31,6	16	33,4
Не визначився	16,7	-	4,6	50	9,5	-	13,1	-	40	6,7	22,7	37,5	43,5	15,8	12	-
Відносний показник респондентів, що мають вади від загальної кількості, %	96	72	92	8	84	72	92	8	80	60	84	32	85	79,3	92,5	22,2

виставок образотворчого мистецтва позначилося на становленні більш тонкого сприйняття навколишнього світу. Наявність гармонії в картинах із серії «Шедеври світового мистецтва» вражала тих, хто вперше доторкнувся до краси класичного живопису, надавала можливість побачити образи, грамотну побудову композиції, цікаві колористичні вирішення, закладала у свідомість елементи позитивного образного мислення.

У ході наукового пошуку ми зафіксували не лише появу в суб'єктів експериментальної групи інтересу до творів класичної музики, а й добровільне залучення до цього процесу їхніх рідних і друзів. Свідоме формування моральних якостей, самокерування індивідуальним ресурсом сил, зміцнення вольового, емоційного, ментального імунітету суб'єктами експериментальної групи відбувалося, внаслідок опанування теоретичного матеріалу на лекціях та семінарах «Культура взаємин» та застосуванням набутих знань у повсякденних комунікаціях. Активне обговорення книг виявило коло питань, що хвилювали суб'єктів експерименту, при чому переосмислення моральних категорій: честі, совісті, справедливості, рівності, поваги, довіри – відбулося в усіх учасників.

Спостереження засвідчили, що роздуми про прочитане сприяли кардинальним перетворенням у свідомості окремих респондентів, змінили уявлення про обов'язок, шляхетність та безкорисливість. Оцінювання якостей поставлених запитань дозволило визначити рівень знань і ступінь зацікавленості суб'єктів експерименту пропонованою педагогічною системою самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення. Усвідомлене бажання змінити свій внутрішній світ, публічні наміри про переосмислення своїх згубних звичок із подальшою відмовою від них свідчили про мужність, зміцнілу силу волі окремих респондентів до самообмеження.

Підтвердження змін, що відбулися з окремими суб'єктами експерименту, які виявили наполегливість у досягненні поставленого перед собою завдання, стало можливим завдяки проведенню повторного анкетування в експериментальній та контрольній групах. Контрольну групу було обрано за характеристикою близькою до експериментальної, зокрема за кількісним складом, віком, статтю, професійною орієнтацією.

Реалізація контрольного підетапу здійснювалася шляхом повторного анкетування. Характер запитань, пропонувані в анкеті «Окремі складові культурного фону» (додаток А), мотивація причин, умови формування вади залишилися без змін. Певна корекція відбулася в самій структурі анкеті: для зручності аналізу соціальна характеристика респондента була виділена окремим блоком, при цьому мета, суть та послідовність вирішуваних завдань, закладених в анкеті, залишилися незмінними.

Порівняльний аналіз результатів первинного анкетування та контрольного свідчить про зміни в показниках функціонального блоку № 2, що відображає кількість суб'єктів експериментальної групи, які використовують у повсякденні нецензурні слова. Значення контрольного показника становило 84 % порівняно з первинними 96 % (табл. 3.5). Різниця в показниках становить 12 %, це свідчить про те, що в процесі формувального експерименту три респонденти виявили здатність до самообмеження, усвідомлено відмовившись від використання в мовленні нецензурних слів, таким чином поповнивши групу суб'єктів, які прагнули до самопізнання (додаток Є).

Результати проведеного анкетування (початковий та контрольний зріз) публічно, за згодою, обговорювалися в групі в присутності всіх учасників експерименту, унеможливаючи неправдивість відповідей на поставлені запитання в анкеті.

З метою підтвердження достовірності отриманих результатів було застосовано метод рейтингу, для реалізації

якого шляхом обговорення кандидатур та голосуванням (в присутності експериментатора) було обрано три експерти з числа експериментальної групи.

Спрощена система оцінки (табл. 3.6), публічне обговорення дало змогу швидко і якісно визначити рейтинг кожного з опитуваних.

Зіставлення оцінок експертів із самооцінкою респондентів показала, що три суб'єкти експерименту, відмовившись від використання нецензурних слів у повсякденні, збільшили свій особистий рейтинг на 20 балів, що підтверджує їхню здатність до самообмеження та готовність до подальшого пізнання власних можливостей із формування своєї внутрішньої культури та культури взаємодії з зовнішнім середовищем. Схвалення з боку учасників тих, хто досяг означених успіхів у ході експерименту, засвідчує наявність потенціалу можливостей до самообмеження та самоорганізації серед інших суб'єктів експериментальної групи.

Подальший аналіз блоку № 2 засвідчує, що внаслідок формувального експерименту суб'єкти експериментальної групи суттєво переосмислили причини, які спонукали їх до лихослів'я. Показники, що відображають причини: «наслідування друзів» – зменшилися з 37,5 % до 23,8 %, «данина моді» – із 25 % до 14,2 %, а це свідчить про підвищення відповідальності індивіда за все, що відбувається з ним у його життєдіяльності. Показник «подобається» (рівнозначний «звичці») змінився за період спостереження від 20,8 % до 43 %, що дозволяє говорити про підвищення рівня правдивості та безстрашності серед суб'єктів за період спостереження.

Зменшився і показник причини «не визначився» з 16,7% до 9,5%, характеризуючи динаміку процесу усвідомлення респондентів своїх звичок і схильностей (табл. 3.5).

Таблиця 3.6

Оцінювання рівня сформованості культурного фону

К-ть умовних балів	Рівень сформованості культурного фону	Характеристика рівня сформованості культурного фону	Характеристика за ступенем правдивості, що домінує	Границя культурного фону	Заходи
> 98	Високий рівень, позначений на «карті культурного фону» як V рівень	Відображає здатність до системного самовдосконалення	Відкритий. Відвертий (стійкий вольовий, емоційний, ментальний імунітет)	Верхня границя культурного фону (ментальна працездатність)	Системне особистісно-професійне самовдосконалення
83-97	Достатній рівень, позначений на «карті культурного фону» як IV рівень	Відображає здатність до свідомого самопізнання	Правдивий. Здивований собою та оточенням	Середня границя культурного фону (самоорганізація)	Свідома участь у програмі «Культура взаємин»
-82	Середній рівень, позначений на «карті культурного фону» як III рівень	Відображає наявність недосконалостей в індивідуальному ресурсі сил	Упертий. Неправдивий. Перебільшення чи применшення у сприйнятті зовнішнього середовища	Нижня границя культурного фону (вживання нецензурних слів)	Самообмеження. Рекомендована участь у програмі «Культура взаємин»
53-67	Низький, позначений на «карті культурного фону» як II рівень	Відображає наявність недоліків в індивідуальному ресурсі сил	Хитрий. Очевидне сприймає за дійсне. Підлесник. Уявне сприймає за дійсне.	Низький рівень вольового імунітету (вживання нецензурних слів, алкоголю, куріння)	Потребує додаткових консультацій психолога
38-52	Наднизький, позначений на «карті культурного фону» як I рівень	Відображає наявність вад в індивідуальному ресурсі сил	Лицемерний. Сприймає бажане за дійсне.	Залежність від стороннього впливу (вживання алкоголю та наркотиків)	Потребує допомоги психотерапевта
< 37	Рівень ментальної депривації, позначений на «карті культурного фону» як 0 рівень	Відображає руйнацію індивідуального ресурсу сил	Фальшивий. Викривлення дійсності.	Стітка залежність від вади	Підлягає ізоляції з соціокультурного середовища

Результати контрольного зрізу дозволяють стверджувати, що у всіх функціональних блоках серед суб'єктів експериментальної групи спостерігається тенденція до переосмислення свого ставлення до зазначених вад та фіксуються спроби позбутися їх. Особливо яскраво це виявилось у блоці № 4 (уживання алкоголю). Цей показник зріс більше ніж удвічі, із 21,7% до 47,8%, що свідчить про переважання здорового глузду над стереотипами, однак фіксує недостатньо зміцнілу силу волі суб'єктів (додаток З). Позитивним у ході формувального експерименту був той факт, що показник, який відображав читацький інтерес, досягнув стовідсоткової позначки (додаток І).

Варто зазначити, що змінилося також ставлення суб'єктів до якості літератури: в окремих індивідів виник інтерес до поезії та філософських творів, з'явилося розуміння, що знання – це духовна сила, здатна не лише модифікувати внутрішній світ людини, яка прагне до самопізнання, але й створити умови для доброзичливого співіснування з оточенням.

Фіксовані зміни показників у функціональних блоках певним чином позначилися на «карті культурного фону» (додаток І). Суттєва корекція «карти» відбулася в межах III рівня (рівень сформованості вади), відобразивши екстенсивні та інтенсивні перетворення в III-ій групі суб'єктів, здатних побачити і зрозуміти власну недосконалість через прийняття пропонованої системи формування культури взаємин за основу.

Незважаючи на те, що значення отриманого коефіцієнта «НС» ще істотно відхиляється від прийнятої норми, різка зміна його (від -24 до -5,2, додаток Ж) за короткий період формувального експерименту підтверджує суттєвий вплив кожного суб'єкта на стан культурного фону досліджуваної експериментальної групи. Варто зауважити також, про зміни на «карті» і в зоні, позначеній індексами «ЧІ», «К», що відповідають рівню самопізнання: показник «ЧІ», чітко відображаючи нижню межу норми культурного фону, засвідчує

стовідсотковий читацький інтерес (додаток Ж). Порівняльна характеристика показників та аналіз «карти культурного фону» контрольної групи (первинний і контрольний зрізи, табл. 3.5) свідчать про певні незначні відхилення, що відбулися протягом досліджуваного періоду й зумовлені зміною кількісного та якісного складу респондентів, які взяли участь у першому та другому етапах констатувального експерименту. Крім того, окремі показники функціональних блоків 2, 4, 6, відображаючи рівень культурного фону, визначають загальну тенденцію до погіршення досліджуваних у них якостей (табл. 3.5).

Отже, реальна модифікація стану культурного фону експериментальної групи в бік позитиву, що відображено на «карті» (додаток І), а також певне погіршення, через відомі причини, конфігурації «карти» контрольної групи (додаток К) в ході спостереження підтверджують дієвість запропонованої методики формування культури взаємин суб'єктів педагогічної діяльності та ефективність її реалізації особами, які прагнуть до самопізнання.

Варто зауважити, що суттєві зміни конфігурації «карти культурного фону» в параметрах III-го рівня підтверджують ефективність застосування пропонованої методики для суб'єктів групи III, які в ході експерименту засвідчили готовність до самообмеження. Спостереження довели, що незначні кількісні модифікації в III-ій групі дають відчутне якісне просування як у особистісній, так і у професійній сферах.

Отже, здатність суб'єктів до найменших самообмежень стосовно вад відкриває перед ними необмежені можливості з самокерування індивідуальним ресурсом сил, створюючи сприятливі умови для тих, хто наслідує їх прикладу. В педагогічних комунікаціях це проявляється у вигляді більш високого рівня самоорганізації та самодисципліни в досягненні соціально-значущих завдань.

Згідно з логікою проведеного дослідження «карта культурного фону» є відображенням якісного взаємозв'язку

між експериментально виділеними рівнями і групами, вказуючи на певний ступінь залежності суб'єктів від аналізованих вад. Дані про якісно-кількісну структуру сформованих груп, відповідно до «норми» культурного фону, можна отримати шляхом детального статистичного опрацювання анкети «Окремі складові культурного фону».

Аналіз результатів анкетування серед учасників експерименту засвідчує значні розбіжності у структурі сформованих груп. Найбільш чисельною виявилася II-а група, яка становить 80% від загальної кількості респондентів експериментальної групи. Цікавою для аналізу є якісно-кількісна структура цієї групи, яка відтворює взаємозв'язок екстенсивних та інтенсивних показників: 11 суб'єктів (55%) – вживають алкоголь, палять та лихословлять; 5 осіб (25%) – вживають алкоголь та палять; 3 суб'єкти (15%) – вживають алкоголь; 1 особа (5%) – не вживає алкоголь, не лихословить, але палить. Наведені цифри свідчать про потенційну можливість окремих суб'єктів педагогічної діяльності до самостійного переходу у більш високий якісний рівень комунікативної культури, які здатні поповнити III-тю групу, спираючись на методики педагогічної системи самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення.

Згідно з логікою запропонованого аналізу якісно-кількісної структури сформованих груп, чисельність II-ої групи може бути поповнена за рахунок суб'єктів I-ої групи, які під спеціальним психолого-педагогічним впливом свідомо прагнуть самозмін. Нагадаємо, що саме суб'єкти I-ої групи найбільш обтяжені вадами: вживають наркотики, алкоголь, палять та лихословлять. Згідно з розрахунками, до складу цієї групи входять 3 респонденти (12% від загальної кількості респондентів-учасників експерименту). Слід зазначити, що зазначений показник, із певних причин, може бути дещо вищим, і потребує пильної педагогічної уваги та невідкладних лікувальних заходів.

Подальший аналіз, засвідчує, що наступною зарейтингом якісно-кількісних показників, є III-тя група, яка включає двох суб'єктів (8% від загальної кількості респондентів-учасників експерименту), які репрезентують тих, хто не вживає алкоголю, не палить, але у міжособистісному спілкуванні використовують нецензурні слова.

Надзвичайно негативним фактом в рамках проведеного дослідження виступає повна відсутність суб'єктів, які не мають вище означених вад, а отже не відповідають нижній границі «норми» культурного фону, що автоматично унеможливорює існування IV-ої групи. Такий негативно-показовий факт підтверджує небезпечну тенденцію, яка полягає в нівелюванні межі «норми» культурного фону у бік бездуховності та безкультур'я і, на наш погляд, оцінюється як одна з головних педагогічних проблем сучасного соціокультурного середовища.

3.5. Статистичний аналіз отриманих результатів дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності

Для самооцінки сформованості рівня культурного фону відповідно до досліджуваних окремих його складових (використання нецензурних слів, куріння, вживання алкоголю, наркотиків) підраховується загальна кількість балів, отриманих за відповіді в ході анкетування.

Кожен інформаційний блок представлений в анкеті «Окремі складові культурного фону» має рівну оціночну характеристику і дає можливість отримати 20 балів. Для підрахунків введено код опитувальника:

1. Відповіді «ні» на генеральне запитання інформаційних блоків №2-№5 під номерами: 2.1; 3.1; 4.1; 5.1, якщо збігаються з кодом, оцінюються у 11 балів, якщо не збігаються, то досліджуваний отримує нульову оцінку.

2. Відповіді «так» на запитання: 2.4; 2.5; 2.6; 3.4; 3.5; 3.6; 4.4; 4.5; 4.6; 5.4; 5.5; 5.6; якщо збігаються з кодом, оцінюються у 3 бали, якщо не збігаються, то досліджуваний отримує нульову оцінку.

3. Відповіді «так» на запитання 6.1, 6.2, якщо збігаються з кодом, оцінюються у 10 балів, якщо не збігаються, то досліджуваний отримує нульову оцінку.

Результати інтерпретуються за допомогою шкали оцінювання рівня сформованості культурного фону (*табл. 3.6*). – пропоную цю частину перемістити перед статистикою.

Порівняльний аналіз результатів констатувального зрізу та відповідних самооцінок виявив, що три респонденти експериментальної групи збільшили свій оціночний рейтинг на 20 балів кожний, набуваючи можливість переходу в більш високий рівень сформованості комунікативної культури, окреслений умовами експерименту, що підтверджує ефективність запропонованої методики формування культури взаємин (додатки П, Р).

У контексті дослідження очевидним стає факт, що самостійно педагогу надзвичайно складно, а частіше неможливо впоратися із суб'єктами II-ої групи, які виявляють стійкі звички лихословити, палити і вживати алкоголь (у деяких такі звички мають сталий характер, внаслідок того, що виникли ще в дитинстві). Реалізуючи єдину програму з духовно-морального оновлення самосвідомості, психологи, лікарі-наркологи, спеціально підготовлені вихователі, спільно з педагогами могли б розраховувати на певний успіх і в середовищі «хронічно хворих» на безкультур'я суб'єктів педагогічної діяльності (суб'єкти II-ої групи). Суб'єкти I-ої групи, якщо їх згідно з прийнятою аналогією, віднести до «важко хворих», потребують системного лікування шкідливих звичок у спеціалізованих закладах. За умови досягнення рівня реабілітації до статусу суб'єктів IV-ої групи вони можуть

бути допущені до подальшого навчання з метою здобуття вищої освіти та особистісно-професійного зростання.

Закцентуємо увагу на тому, що для реалізації пропонованої педагогічної системи самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення на початковій її стадії (організація і проведення дослідження стану культурного фону, створення «карти культурного фону», формування груп відповідно до «норми» культурного фону, застосування самодіагностичних методик) не потрібно вкладати значних додаткових коштів. Етап, що передбачає роботу з суб'єктами II-ої групи, потребує певних додаткових витрат, пов'язаних зі зміною в штатному розкладі: залучення психологів, вихователів. Очевидно, що найбільш затратним є етап, пов'язаний з організацією роботи з суб'єктами I-ої групи, оскільки він передбачає створення спеціалізованих профілакторіїв-лікарень, де б був штат лікарів-наркологів, терапевтів, психологів, вихователів, педагогів.

Отже, послідовне впровадження означених етапів не обмежує втілення пропонованої педагогічної системи самопізнання і особистісно-професійного самовдосконалення ні в часі, ні в просторі, оскільки початкова стадія проекту може бути зреалізована через найкоротший проміжок часу шляхом видання й поширення навчально-методичних посібників із досліджуваної проблеми. Варто зважити на психолого-педагогічну готовність ентузіастів-педагогів, які свідомо ввійшли в самопізнавальну діяльність, застосовуючи пропоновані методики формування культури взаємин у повсякденній педагогічній практиці.

Розглядаючи означену проблему з загальнодержавних позицій, прийнявши тезу про те, що в духовному сенсі суспільство нездорове, можна стверджувати, що педагогічна наука покликана вирішити чи не найважливіше завдання сьогодення – пошук ефективних методів психолого-

педагогічного впливу задля активізації індивідуального ресурсил суб'єктів педагогічної діяльності до самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення, подальшого зміцнення вольового, емоційного, ментального імунітету, підвищення рівня комунікативної культури.

З метою спрощення підрахунків та зменшення похибки досліджуваних якісних показників застосовується система кількісної обробки результатів, яка проводиться кількома етапами: арифметичний підрахунок однорідних показників на рівні навчальної групи, з наступним складанням зведеної відомості з досліджуваних інформаційних блоків та відповідних запитань (додаток Б); арифметичний підрахунок показників зі складанням загальної відомості з урахуванням всіх учасників дослідження; складання таблиць (табл. 3.5; 3.6) на основі показників зведеної відомості. Розроблені таблиці дають можливість порівняти результати, провести аналіз та зробити висновки з досліджуваної проблеми; складання «карти культурного фону» на основі отриманих розрахункових коефіцієнтів, яка дає можливість візуального спостереження за динамікою змін досліджуваних показників (додатки В, І, К).

Статистичний аналіз результатів дослідження проводився вибіркоким методом (статистична перевірка гіпотези), шляхом визначення фундаментальних статистичних критеріїв: ймовірність, вибіркова частота, середня вибіркова частота, відхилення від середньої частоти, ймовірна похибка у визначенні середньої частоти, статистична оцінка розбіжності між вибілковими частотами [91].

Ймовірність об'єктивності отриманих результатів можна визначити із умови:

$$P_a = \frac{m}{n},$$

де m – обсяг певного явища,

n – обсяг середовища.

У нашому випадку у якості показника «m» – прийнято число респондентів, які дали позитивну відповідь на поставлені питання кожного функціонального блоку (№ 2, № 3, № 4, № 5);

«n» – це загальна кількість респондентів експерименту.

Для зручності у проведенні підрахунків, нами введені цифрові індекси, які відповідають генеральному питанню блоків, що розглядаються. Тобто для блока № 2 – кількість респондентів, які дали позитивну відповідь на запитання: «Чи використовуєте ви нецензурні слова в побуті?» має позначення m_1 . Тоді вірогідність об'єктивності підрахунків відповіді «так» буде визначатися наступним чином:

$$P_a = \frac{m_1}{n};$$

Для прикладу здійснення аналізу результатів наведено статистичні дані проведеного дослідження у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах м. Черкаси та області (2013-2014 рр.). Генеральна сукупність складає 1006 респондентів, у т.ч. 818 використовують у спілкуванні нецензурні слова. Отже вірогідність об'єктивності підрахунків відповіді «так» становить:

$$P_a = \frac{818}{1006} = 0,81,$$

інакше кажучи – 81% респондентів підтверджують, що використовують нецензурні слова у міжособистісному спілкуванні.

Позитивна відповідь на запитання блока № 3 «Ви курите?» – відповідно має індекс m_2 :

$$P_a = \frac{m_2}{n};$$

$$P_a = \frac{389}{1006} = 0,38,$$

тобто 38% із загальної кількості опитаних палять;

Аналогічно, відповідь на питання блоку № 4: «Чи вживаєте ви алкоголь?» – m_3 :

$$P_a = \frac{m_3}{n};$$

$$P_a = \frac{755}{1006} = 0,75,$$

отже 75% респондентів вживають алкоголь.

Запитання блоку № 5 «Чи вживаєте ви наркотичні речовини?» – m_4 :

$$P_a = \frac{m_4}{n};$$

$$P_a = \frac{75}{1006} = 0,075,$$

що становить 7,5% тих, хто вживає наркотики.

У якості «частоти» досліджуваних функціональних блоків, що увійшли до складу анкети «Окремі складові культурного фону» (додаток 3) прийнята позитивна відповідь «так» на поставлені запитання. Таким чином, із генеральної сукупності відповідей (1006 по кожному блоку), частота блоку № 2 буде становити – 818; блоку № 3 – 389; блоку № 4 – 755; блоку № 5 – 75 відповідно. Наведені показники дають уяву про статистичну закономірність у визначенні кількісної оцінки відповідей «так» чи «ні» із досліджуваної проблеми (нецензурні слова, тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків).

Для більш повної уяви про кількісний стан показників у блоках, із генеральної сукупності (загальна кількість респондентів, що становить 1006) нами прийнято п'ять однорідних типових варіантів, чотири із яких відповідають рівнозначному числу

респондентів чотирьох навчальних закладів (воно становить 200 осіб). П'ятий варіант – умовно поєднує кількість респондентів, що репрезентують студентів двох вищих навчальних закладів (106 і 100 респондентів відповідно). Це у сукупності своїй також наближено до цифри 200.

Таким чином, дотримуючись умов рівнозначності та однорідності, ми отримали п'ять частотних варіантів, інформація яких дає можливість визначити середню варіативну частоту експерименту.

Однорідні варіативні частоти: x_1, x_2, x_3, x_4 , які відповідають блокам № 2, № 3, № 4, № 5 (додаток 3) дозволяють визначити середню частоту: $\bar{x}_1, \bar{x}_2, \bar{x}_3, \bar{x}_4$, відповідно:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n},$$

де $\sum x_i$ – сума однорідних частот (у нашому випадку кількість позитивних відповідей на генеральне питання блоку);
 n – кількість варіантів, що дорівнює п'яти.

Тоді:

$$\bar{x}_1 = \frac{153+180+170+165+150}{5} = 163,$$

тобто 163 респонденти із 200 опитаних використовують нецензурні слова у міжособистісному спілкуванні;

$$\bar{x}_2 = \frac{48+85+111+78+67}{5} = 78,$$

тобто 78 із 200 – курять;

$$\bar{x}_3 = \frac{117+161+165+144+168}{5} = 151,$$

тобто 151 із 200 – вживає алкоголь;

$$\bar{x}_4 = \frac{8+21+23+9+14}{5} = 15,$$

тобто 15 із 200 – вживають наркотики.

Значення середньої частоти $\bar{x}_1, \bar{x}_2, \bar{x}_3, \bar{x}_4$, наслідуючи логіку подальшого розрахунку, дають можливість визначити відхилення варіативних частот від середньої частоти, надаючи право стверджувати про вірогідність отриманих результатів.

Узагальнюючою характеристикою варіацій є середнє відхилення (квадратичне або стандартне):

$$\delta = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{k}},$$

де k – кількість варіацій;

$$\text{або } \delta = \sqrt{\frac{\sum a_i^2}{k}}, \text{ де } a_i = x_i - \bar{x}$$

Виконавши підрахунок a_i у відповідності із запитаннями блоків, ми отримали такі значення дисперсії (δ^2):

$$\delta_1^2 = \frac{(153-163)^2 + (180-163)^2 + (170-163)^2 + (165-163)^2 + (150-163)^2}{5} = 122,2$$

тоді відхилення блоку № 2 буде становити:

$$\delta_1 = \sqrt{122,2} = 11,05;$$

Аналогічно проводимо підрахунки середньоквадратичного відхилення блоків № 3, № 4, № 5, відповідно:

Розрахунок ймовірної похибки у визначенні середньої частоти здійснюється з умови:

$$\delta_2^2 = \frac{(48-78)^2 + (85-78)^2 + (111-78)^2 + (78-78)^2 + (67-78)^2}{5} = 431,8;$$

$$\delta_2 = \sqrt{431,8} = 20,7;$$

$$\delta_3^2 = \frac{(117-151)^2 + (161-151)^2 + (165-151)^2 + (144-151)^2 + (168-151)^2}{5} = 358;$$

$$\delta_3 = \sqrt{358} = 18,9;$$

$$\delta_4^2 = \frac{(8-15)^2 + (21-15)^2 + (29-15)^2 + (9-15)^2 + (14-15)^2}{5} = 63,5;$$

$$\delta_4 = \sqrt{63,5} = 7,97.$$

$$L = \frac{t \cdot \delta}{\sqrt{k}}$$

де L – розмір похибки;

t – коефіцієнт, який залежить від числа варіантів і становить у нашому випадку 2,78;

δ – середньоквадратичне відхилення;

k – кількість варіантів, що дорівнює п'яти.

Тоді ймовірна похибка середньої частоти буде становити:

$$\text{для блоку № 2: } L_1 = \frac{2,78 \cdot 11,05}{\sqrt{5}} = 13,7;$$

$$\text{для блоку № 3: } L_2 = \frac{2,78 \cdot 20,7}{\sqrt{5}} = 25,7;$$

$$\text{для блоку № 4: } L_4 = \frac{2,78 \cdot 18,9}{\sqrt{5}} = 23,6;$$

$$\text{для блоку № 5: } L_5 = \frac{2,78 \cdot 7,97}{\sqrt{5}} = 9,93.$$

Таким чином, отримані результати дозволяють припустити, що в разі проведення підрахунків показників у блоках № 2, № 3, № 4, № 5 не один раз, а 100 аналогічно раніше проведеному, у 95 випадках середні частоти не відрізняться від знайденої уперше більше, ніж на 13 одиниць для блоку № 2, тобто довірчий інтервал становить 163 ± 13 . Це є свідченням 95 відсоткової надійності у визначенні похибки середньої частоти. Для блоків № 3, № 4, № 5 вона становить відповідно: 25,7; 23,6; 9,93.

Статистичну оцінку розбіжності між варіативними частотами обраховують за формулою:

$$Z^2 = \frac{(\sum x_1 - \bar{x})^2}{\bar{x}}$$

Отже величина розбіжності для блоку № 2 становить:

$$Z_p^2 = \frac{(153-163)^2}{163} + \frac{(180-163)^2}{163} + \frac{(170-163)^2}{163} + \frac{(165-163)^2}{163} + \frac{(150-163)^2}{163} = 3,74.$$

Порівнюючи розрахункове значення з теоретичним визначають показник ймовірності для чотирьох ступенів свободи [147], величина якого приблизно становить 45% ймовірності більшого значення. Це доволі далеко як від верхньої так і від нижньої межі рівня істотності (95% і 5% відповідно). Тому попередньо сформульована гіпотеза про випадковість коливання спостережуваних частот (відповіді «так») навколо їх загальної середньої частоти (число відповідей «так» на генеральне запитання блок № 2) приймається як ймовірна істотність.

Результати аналогічних підрахунків критерію розбіжності z^2 для блоків № 3, № 4, № 5 набувають значення 5%.

Як показали підрахунки, вона становить менше 10%.

ВИСНОВКИ

Період соціокультурних змін передбачає масштабну трансформацію застарілих традицій, норм, правил комунікацій, тому прийнята більшістю членів суспільства «норма» бути фізично здоровим, бути освіченим, бути успішним, бути справедливим здатна зміцнити вольовий, емоційний, ментальний імунітет людини. У такому суспільстві буде соромно: довго хворіти, не вчитися постійно, не працювати творчо, не любити ближнього як самого себе.

Теоретичні узагальнення, актуальність теми та результати проведених педагогічних досліджень дають підстави для таких висновків:

1. Аналіз філософсько-етичних та психолого-педагогічних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, просвітників, громадських діячів дозволяє констатувати, що на сучасному етапі розвитку самосвідомості суб'єктів педагогічної діяльності самопізнання та самовдосконалення виступає ефективною виховною технологією з досягнення більш високого рівня внутрішньої і комунікативної культури особистості у соціокультурному середовищі. Представлене дослідження базується на особистісно-орієнтованому, аксіологічному, акмеологічному, компетентнісному підходах з формування індивідуального ресурсу сил: культури пам'яті, культури бажань, культури емоцій, культури думок, культури дій. Самовідмова від лихослів'я, паління, алкоголю і наркотиків – критеріїв, що визначають нижню границю «норми» культурного фону є засобом, який передбачає вольові, емоційні, ментальні зусилля суб'єкта педагогічної діяльності і не потребує значних фінансових витрат, спираючись на свідоме прагнення до самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення.

Період соціокультурних змін потребує трансформування застарілої ієрархії цілей, ціннісних орієнтирів, традицій тощо, наближаючи суб'єкта самопізнавальної діяльності до нового світосприйняття та світорозуміння відповідно до гуманних викликів сучасності. Прийнята більшістю суб'єктами соціуму норма: бути фізично здоровим, освіченим, успішним, справедливим, здатна зміцнити генофонд нації, а отже державу в цілому. У соціокультурному середовищі, в якому діятиме морально-духовна настанова «здорового способу життя» буде соромно довго хворіти, не вчитися постійно, не працювати творчо, не любити ближнього як самого себе, а отже прагнути до ідеального образу громадянина, сім'янина, професіонала, суспільного діяча, готового до більш високого рівня комунікативної культури.

2. Дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності проводиться у відповідності до нижньої границі «норми», яка визначається окремими її складовими, зокрема: відсутністю залежності від наркотичних речовин; відсутністю пристрасті до вживання алкоголю; відсутністю звички палити; відсутністю у мовленні нецензурних слів; наявністю читацького інтересу до художньої, політичної, професійної та філософської літератури, Святого Письма. Уведені коефіцієнти «ІК», «СІ», «НС», «К», «АЛК», «НАР» дають уявлення про якісні зміни, що відбуваються в структурі сформованих груп, відображаючи динаміку зростання моральних якостей суб'єктів, які входять до їх складу та відповідають індивідуальній здатності до формування комунікативної культури.

3. Узагальнення результатів з педагогічного дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності засвідчує, що в процесі визначення окремих складових культурного фону і побудови на основі отриманих результатів «карти культурного фону» чітко зафіксовано шість рівнів: чотири з яких розташовані в її межах, два виходять за

встановлені межі і, які відповідають наступній класифікації: «0-ий рівень» – рівень ментальної деградації; «I-ий рівень» – рівень сформованості вади; «II-ий рівень» – рівень сформованості недоліків; «III-ій рівень» – рівень сформованості недосконалості; «IV-ий рівень» – рівень готовності до самопізнання; «V-ий рівень» – рівень системного самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення.

Характеристики представлених рівнів, які лежать у межах «карти культурного фону», відображають внутрішні якості суб'єктів педагогічної діяльності та відповідають параметрам сформованих груп (у відповідності до прийнятої «норми»), що забезпечує можливість адекватного педагогічного впливу на кожну з них. Педагогічні спостереження засвідчують, що добровільне і свідоме входження суб'єктами педагогічної діяльності в систему самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення сприяє об'єктивації самооцінки власної недосконалості, усвідомленню мети й завдань, спрямованих на трансформацію індивідуального ресурсу сил задля досягнення більш високого рівня комунікативної культури у сучасному соціокультурному середовищі.

4. Результати дослідження стану культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності можуть бути використані в практичній діяльності педагогічних працівників. Аналізуючи «карту культурного фону», педагог отримує виняткову можливість сформулювати уявлення про кількісно-якісну структуру навчальної групи відповідно до рівнів культурного фону. Обираючи й застосовуючи необхідні методи педагогічного впливу для кожної з сформованих груп, педагог може максимально сконцентрувати свою увагу на тих суб'єктах, які відповідають «нормі», допомагаючи їм зміцнити вольовий, емоційний, ментальний імунітет, протистояти непоміркованості, аморальності, безкультур'ю.

Цілеспрямовану роботу із складання «карти культурного фону» доцільніше організовувати на початку навчального процесу. Використання методу анкетування як малозатратного, ефективного й наочного дозволяє педагогу оперативно відреагувати на отримані результати, скласти відповідні плани з подальшої виховної роботи, здійснити контроль за його реалізацією та своєчасно внести корективи, спрямовані на формування внутрішньої та комунікативної культури на засадах самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення.

5. Представлена педагогічна система самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення уміщує аксіологічні, акмеологічні, компетентнісні, особистісно-орієнтовані підходи до формування індивідуального ресурсу сил суб'єкта педагогічної діяльності: культури пам'яті, культури бажань, культури емоцій, культури думок і, як наслідок, підвищення рівня культури взаємин.

Збільшення числа суб'єктів педагогічної діяльності, які проявили готовність до самопізнання та самовдосконалення в ході проведення експериментальної роботи засвідчує актуальність, ефективність та важливість застосування означених технологій в сучасному освітньому середовищі.

6. Цілеспрямоване впровадження педагогічної системи самопізнання та особистісно-професійного самовдосконалення в повсякденній педагогічній практиці сприяє досягненню «норми» культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності, формуванню кращих рис професіонала, громадянина, гуманіста. Постаючи «охоронцем» культурного фону, педагог, який свідомо прагне пізнати себе, закладає в своїй педагогічній діяльності ієрархію цілей, утверджену загальнолюдськими цінностями.

Самопізнавальна діяльність не має ніяких застережень та обмежень (вікових, національних, статусних тощо), реалізація її може розпочинатися з дошкільних закладів, із подальшим планомірним переходом у навчально-виховний

процес загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів задля досягнення більш високого рівня комунікативної культури у сучасному соціокультурному середовищі.

Водночас, зміст представленого посібника не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми, що є синергетичним продуктом сучасного соціокультурного запиту і є доволі складною й багатогранною. Подальші наукові розвідки потребують детального дослідження впливу ментальної культури на динаміку особистісно-професійного самовдосконалення суб'єкта педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 301 с.
2. Акмеологический словарь / под общ. ред. А. А. Деркача. – М. : Изд-во РАГС, 2004. – 161 с.
3. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Университетское, 1990. – 560 с.
4. Андрущенко В. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підруч. / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Генеза, 2006. – 656 с.
5. Аносова А. В. Формування комунікативної культури старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів у позашкільних навчальних закладах : дис... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Анастасія Вікторівна Аносова ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К., 2014. – 425 с.
6. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму в сучасній освітній, психологічній сферах / Г. О. Балл. – Житомир : Волинь, 2008. – 232 с.
7. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. – М., 1986. – С. 82–160.
8. Безрукова В. С. Основы духовной культуры : энциклопедический словарь педагога / В. С. Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 937 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності : наук. вид. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
10. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
11. Большой толковый психологический словарь : в 2 т. / ред. А. Ребер / пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. – М. : Вече; АСТ, 2000. – Т. 2: П-Я. – 560 с.
12. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, экзотеризм, политэкономия / главн. науч. ред. С. Ю. Солодовников. – Мн. : МФЦП, 2002. – 1008 с.
13. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов – н а – Д ону : Изд-во РГПУ , 2000. – 35 2 с .
14. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37–43.

15. Боришевський М. Й. Дорога до себе : Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / Мирослав Йосипович Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
16. Борытко Н. М. В пространстве воспитательной деятельности : монография / Николай Михайлович Борытко ; науч. ред. Н. К. Сергеев. – Волгоград : Перемена, 2001. – 181 с.
17. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов : 35 тысяч слов / А. Н. Булыко. – М. : Мартин, 2006. – 703 с.
18. Вакуленко В. М. Вступ до акмеології педагогічної освіти : монографія / В. М. Вакуленко. – Алчевськ, 2003. – 147 с.
19. Ващенко Г. Виховання волі і характеру : підруч. для педагогів / Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 191 с.
20. Вернадский В. И. Размышления натуралиста : В 2 кн. / В. И. Вернадский. – М. : Издательство «Наука», 1977. – Кн. 2. Научная мысль как планератное явление. – 191 с.
21. Гавлітїна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика вихованя» / Т. М. Гавлітїна. – К., 2007. – 20 с.
22. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К. : Политиздат Украины, 1989. – 187 с.
23. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – Мн. : Харвест, 1998. – 409 с.
24. Грехнев В. С. Культура педагогического общения : книга для учителя / В. С. Грехнев. – М. : Просвещение, 1990. – 144 с.
25. Демокрит о человеке, его жизни и ценностях // История философии. Запад–Россия–Восток : в четырехкн. / Мотрошилова М. В. (ред.). – М. : Греко-латинский кабинет, 1995. – Кн. первая. Философия древности и средневековья. – С. 82–85.
26. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
27. Деркач А. А. Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности / А. А. Деркач, Л. Э. Орбан. – М. : РАГС, 1995. – 208 с.
28. Євтух М. Б. Інститут духовного розвитку людини: витоки і сьогодення / М. Б. Євтух, Г. П. Шевченко, О. А. Марусенко // Известия международной славянской академии образования им. Я. А. Коменского. – 2005. – № 3. – С. 71–79.
29. Євтух М. Б. Культура взаємин / М. Б. Євтух, Т. В Черкашина : підруч. – 3-тє вид., переробл. і доп. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2012. – 340 с.

30. Євтух М. Б. Педагогічна психологія : підруч. / М. Б. Євтух, Е. В. Лузік, Н. В. Ладогубець, Т. В. Ільїна. – К. : Кондор-Видавництво, 2014. – 420 с.
31. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підруч. / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – К. : МАУП, 2003. – 232 с.
32. Живая этика : Избранное / сост. М. Ю. Ключникова. – М. : Республика, 1992. – 414 с.
33. Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой эпохи / И. А. Клизовский. – Минск : ООО «Вида-Н». – ИП «Лотаць», 1998. – 816 с.
34. Князева Е. Н. Синергетический вызов культуре [Электронный ресурс] / Е. Н. Князева // Московский международный синергетический форум. – Режим доступа : <http://www.iph.ras.ru/~mifs>. – Название с экрана.
35. Коджаспирова Г. М. Культура профессионального самообразования педагога : учеб. пособие / Г. М. Коджаспирова ; под ред. Ю. М. Забродина. – М. : Изд-во Всеросс. науч.-практ. центра профориентации и психол. поддержки населения, 1994. – 344 с.
36. Коменский Я. А. Великая дидактика // Педагогическое наследие. Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1989. – С. 11–106.
37. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; під ред. Л. Н. Проколієнко. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
38. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
39. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підруч. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 418 с.
40. Лебедева В. П. Стимулы к профессиональному самосовершенствованию учителя / В. П. Лебедева // Журнал научно-педагогической информации. – 2011. – № 6. – С. 15–32.
41. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст]: учеб. пособ. для студентов вузов по спец. «Психология» / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2004. – 345 с.
42. Локк Д. Мысли о воспитании // Педагогическое наследие. Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1989. – С. 145–179
43. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура [Текст] / А. Ф. Лосев. – М. : Изд. Полит. лит-ры, 1991. – 301 с.
44. Лукьянова М. И. Развитие психолого-педагогической компетентности учителя: диагностика и развитие : монография / М. И. Лукьянова. – Ульяновск : УИПК ПРО, 2002. – 184 с.

45. Макаренко А. С. Методика организации воспитательного процесса [Текст] / А. С. Макаренко // Соч. : в 5 т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 1. – С. 267–329.
46. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.
47. Маралов В. Г. Основы самопознания и саморазвития : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / В. Г. Маралов. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 256 с.
48. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Г. Маслоу ; пер. с англ. Татлыбаевой А. М. ; вступ. ст. Акулиной Н. Н. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
49. Мовчан В. С. Етика : Книга для вчителя : навч.-метод. посіб. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2008. – 303 с.
50. Моляко В. О. Концепція виховання творчої особистості / В. О. Моляко // Рад. шк. – 1991. – № 5. – С. 47–51.
51. Мясищев В. Н. Психология отношений [Текст] / В. Н. Мясищев. – М. : Изд-во института практической психологии. – Воронеж : НПО МОДЭК, 1995. – 356 с.
52. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Мн. : Современный литератор, 2007. – 976 с.
53. Новый словник української мови. У 3-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Вид-во «АКОНІТ», 2003. – Т.3 : П-Я – 862 с.
54. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 1991. – 343 с.
55. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов ; под ред. Л. И. Скворцова. – 26-е изд., испр. и доп. – М. : Оникс [и др.], 2009. – 1359 с.
56. Оржеховська В. М. Посібник з самовиховання : метод. матеріал / В. М. Оржеховська, Т. В. Хілько, С. В. Кириленко. – К. : [б. в.], 1996. – 192 с.
57. Основы національного виховання: Концептуальні положення / за заг. ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчук. – К., 1993. – 151 с.
58. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: навч. посіб. / упоряд. : І. А. Зязюн, Н. Г. Базелевич, Т. Г. Дмитренко та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 462 с.
59. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
60. Пелех Ю. В. Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога : монографія / Ю. В. Пелех. – Рівне: Тетіс, 2009. – 400 с.

61. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические произведения : в 2-х т. / И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 334 с.; Т. 2. – 416 с.
62. Пиньковская Э. А. Духовное материнство / Э. А. Пиньковская. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2013. – 200 с.
63. Пиньковская Э. А. Сказки Феи Фасты / Э. А. Пиньковская. – Изд. 2-е, доп. – Фастов : Полифаст, 2006. – 160 с.
64. Пиньковская Э. А. «Кто ты?». Том 1. / Э. А. Пиньковская. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2011. – 814 с.
65. Пиньковская Э. А. «Эгология». Том 2. / Э. А. Пиньковская. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2012. – 438 с. + 3 таблицы.
66. Пиньковская Э. А. «Детектор лести». Том 3. / Э. А. Пиньковская. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2013. – 438 с. + 3 таблицы.
67. Платон. Апология Сократа / Платон // Собрание починений : в 4 т. / Платон. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 70–111.
68. Подольська Е. А. Філософія : підруч. / Е. А. Подольська. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 704 с.
69. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Е. О. Помиткін. – К., 2009. – 45 с.
70. Прищак М. Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина XIX – 20-ті роки XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Прищак Микола Дем'янович. – К., 2007. – 199 с.
71. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25 .0 6 .20 13 № 34 4 /20 13 . – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>
72. Психология. Словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
73. Пуцов В. І. Андрагогічні проблеми у підготовці викладачів для системи післядипломної освіти: навч. посіб. / В. І. Пуцов. – Чернівці: Бук рей, 2006. – 96 с.
74. Реан А. А. Социальная педагогическая психология : учеб. пособ. для психологов и педагогов / А. А. Реан, Я. Л. Коломенский. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.
75. Рейд М. Как развить навыки успешного общения. Практическое руководство / М. Рейд. – М. : Эксмо, 2003. – 352 с.
76. Рогов Е. И. Психология общения / Е. И. Рогов. – М. : Владос, 2004. – 335 с.
77. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека : пер. с англ. / К. Роджерс. – М. : «Прогрес», «Универс», 1994. – 480 с.

78. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
79. Русова С. Ф. Виховні ідеї Г. С. Сковороди / С. Ф. Русова // Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта : наук.-метод. зб. – К. : ІЗМН, 1998. – С. 120 – 127.
80. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти : наук.-метод. посіб. / Валентин Васильович Рибалка. – К. : Інформаційні системи, 2011. – 427 с.
81. Рыданова И. И. Основы педагогики общения / И. И. Рыданова. – Минск : Беларус. навука, 1998. – 319 с.
82. Сайтарлі І. А. Культура міжособистісних стосунків : навч. посіб. / І. А. Сайтарлі. – К. : Академвидав, 2007. – 240 с.
83. Самодиагностика. Сборник тестов: учеб. пособ. /под общей ред. Н. Б. Евтуха, Т. В. Черкашиной. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2010. – 240 с.
84. Сапина И. В поисках смысла / И. Сапина. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2010. – 178 с.
85. Сапина И. Осмысление / И. Сапина. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2007. – 156 с.
86. Сапина И. Преодоление / И. Сапина. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2008. – 144 с.
87. Сапина И. Размышления / И. Сапина. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2007. – 144 с.
88. Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. О. Сарновська. – К., 2000. – 20 с.
89. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 531 с.; Т. 2. – 574 с.
90. Социология : Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко [и др.]. – Мн. : Книжный дом, 2003. – 1312 с.
91. Статистика : підруч. / С. С. Герасименко, А. В. Головач та ін. / за наук. ред. С. С. Герасименка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 467 с.
92. Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / В. А. Сухомлинский ; сост. М. И. Мухин. – К. : Рад. школа, 1983. – 224 с.
93. Тертична В. Ф. Самовдосконалення особистості: культурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / В. Ф. Тертична. – Х., 1999. – 20 с.

94. Толерантність личности: характеристики, закономірності, механізми формування [Текст] : монографія / Деркач А. А. [и др.] – М. : Изд-во РАГС, 2003. – 197 с.
95. Учення Г. С. Сковороди // Філософія : учеб. для вузов / под общ. ред. В. В. Миронова. – М.: Норма, 2005. – 673 с.
96. Ушинский К. Человек как предмет воспитания (Опыт педагогической антропологии) // Ушинский К. Д. Собр. соч. : в 11 т. – М. – Л. : Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – Т. 9. – С. 13 – 565. – 627 с.
97. Ушинский К. О народности в общественном воспитании // Ушинский К. Д. Собр. соч. : в 11 т. – М. – Л. : Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – Т. 2. – С. 69 – 167. – 655 с. – С. 162.
98. Фельдгон Д. Х. Формирование потребности в эстетическом самовоспитании у студентов педагогического института : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Д. Х. Фельдгон ; Мин. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – Мн., 1989. – 16 с.
99. Філософський словник соціальних термінів. Вид. 3-є, доп. – Харків : РИ.Ф., 2005. – 672 с
100. Філософія: Енциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072с.
101. Франко І. Зібрання творів : в 50 т. / Іван Франко ; редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986. – Т. 45: Філософські праці / упоряд. та комент. В. С. Горського та ін. ; ред. В. Ю. Євдокименко. – 1986. – 574 с.
102. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник : пер. с англ., нем. / В. Э. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
103. Фрейд З. Психоналитические этюды / З. Фрейд ; пер. с нем. А. М. Боковой ; сост. Д. И. Донской, В. Ф. Круглянский. – Минск : Беларусь, 1991. – 604 с.
104. Фромм Э. А. Психонализ и этика [Текст] / Э. А. Фромм. – М. : Республика, 1993. – 416 с.
105. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики. Мир – конечность – одиночество : Пер. А. П. Щурбелева / М. Хайдеггер. – СПб. : «Владимир Даль», 2013. – 592 с.
106. Хомич Л. О. Цивілізаційні цінності у змісті формування особистості майбутнього педагога. Професійне становлення особистості / Л.О. Хомич // Психолого-педагогічний журнал. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – С. 77–82.
107. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк. – К. : Професіонал, 2004. – 304 с.
108. Черкашина Т. В. Культура взаємин у сучасній педагогічній практиці : навч.-метод. посіб. : для педагогічних працівників / Т. В. Черкашина. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 90 с.

109. Черкашина Т. В. Круглий стіл як форма педагогічної співпраці в умовах сучасного освітнього середовища : метод. посіб. для пед. прац. / Т. В. Черкашина. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 68 с.
110. Черкашина Т. В. Культура взаимоотношений в професійно-педагогічній діяльності викладача вищої школи / Т. В. Черкашина // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу». – 2012. – № 2 (додаток 2). – Т. 2. – С. 84–87.
111. Черкашина Т. В. Теоретические и методические основы профессионального самосовершенствования преподавателя как субъекта самопознавательной деятельности : [монография] / Т. В. Черкашина ; Под научной редакцией Н. Б. Евтуха. – Черкассы : Издатель Чабаненко Ю. А., 2014. 444 с.
112. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособ. / В. Д. Шадриков– 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с
113. Шамсутдинова И. Г. Профессиональное самоопределение личности, его этапы и способы / И. Г. Шамсутдинова // Научные труды МПГУ. Серия: Психолого-педагогические науки. – М.: Прометей, 2006. – 0,8 п.л.
114. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации : учебник / Ф. И. Шарков. – М. : Социальные отношения; Перспектива, 2004. – 246 с.
115. Шевченко Г. П. Взаємодія мистецтв в естетичному вихованні підлітків / Г. П. Шевченко. – К. : Вид-во «Знання», 1981. – 48 с.
116. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе : учеб.-метод. пособие / Г. П. Шевченко. – К. : Рад. школа, 1985. – 144 с.
117. Шевченко Г. П. Проблемы духовности личности XXI столетия / Г. П. Шевченко // Духовность личности: методология теории и практика. – 2012. – № 5(52). – С. 241–250.
118. Шевченко Г. П. Словник-хрестоматія педагогічних понять : навч. посіб. / Г. П. Шевченко, М. Б. Євтух [та ін.]. – Луганськ, 2004. – 271 с.
119. Штифурак В. Є. Виховання культури спілкування старших підлітків : дис. кандидата пед. наук : 13.00.01 / Штифурак Віра Євгенівна. – К., 1996. – 205 с.
120. Эльконин Д. Б. Психология развития [Текст] / Д. Б. Эльконин. – М. : Академия. 2001. – 140 с.
121. Эмоциональные и познавательные характеристики общения / под ред. В. А. Лабунской. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 1990. – 176 с.
122. Энциклопедия этикета / сост. В. И. Южин. – М. : Рипол Классик, 2008. – 640 с.
123. Якунин В. А. Педагогическая психология : учеб. пособие / В. А. Якунин. – СПб. : Изд-во «Полиус», 1998. – 639 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Окремі складові культурного фону суб'єкта педагогічної діяльності»

БЛОК 1

Зазначте, будь ласка:

1.1. свою стать: чол. _____ жін. _____

1.2. свій вік _____

1.3. місце свого проживання: місто _____ село _____

1.4. назву навчального закладу (ВНЗ, школа) _____

1.5. дату заповнення _____

БЛОК 2

2.1. Чи використовуєте Ви нецензурні слова в побуті?

так ні

2.2. Якщо відповідь «так», то зазначте причину, що спонукала Вас використовувати нецензурні слова:

наслідування батьків, старших

наслідування друзів

наслідування кіногероїв (акторів, співаків тощо)

тому що більшість з оточення використовує в розмові нецензурні слова (мода)

тому що подобається (звик)

не визначився

2.3. Коли Ви вперше нецензурно висловилися

до 10 років до 16 років після 20 років

2.4. Чи замислювалися Ви, що нецензурні слова негативно впливають на здоров'я оточення?

так ні

2.5. Чи усвідомлюєте Ви, що нецензурні слова руйнують психіку людини?

так ні

2.6. Чи намагались Ви відмовитись від використання нецензурних слів у побуті:

так ні

БЛОК 3

3.1. Дайте відверту відповідь на запитання: «Ви курите?»

так ні

3.2. Якщо відповідь «так», то зазначте причину, що спонукала вас до куріння:

наслідування батьків, старших

наслідування друзів

наслідування кіногероїв (акторів, співаків тощо)

тому що більшість з оточення курить (мода)

тому що подобається (звик)

не визначився

3.3. Коли Ви спробували вперше курити?

до 10 років до 16 років після 20 років

3.4. Чи усвідомлюєте Ви, що тютюнокуріння – це шкідлива звичка?

так ні

3.5. Чи намагались Ви покинути курити?

так ні

3.6. Чи замислювались Ви про здоров'я нащадків?

так ні

БЛОК 4

4.1. Дайте відверту відповідь на запитання: «Чи вживаєте Ви алкоголь?»

так ні

4.2. Якщо відповідь «так», то зазначте причину, що спонукала Вас до вживання алкоголю:

- наслідування батьків, старших
- наслідування друзів
- наслідування кіногероїв (акторів, співаків тощо)
- тому що оточення вживає алкогольні напої (мода)
- тому що подобається (звик)
- не визначився

4.3. Коли вперше Ви спробували алкоголь?
до 10 років до 16 років після 20 років

4.4. Чи знаєте Ви, що вживання алкоголю негативно впливає на розумову діяльність людини?

так ні

4.5. Чи намагалися Ви відмовитися від вживання алкоголю?

так ні

4.6. Чи замислювалися Ви про здоров'я нащадків?

так ні

БЛОК 5

5.1. Дайте відверту відповідь на запитання: «Чи вживаєте Ви наркотичні речовини?»

так ні

цигарки з наркотичними речовинами: так ні

пігулки: так ні

ін'єкції: так ні

5.2. Якщо відповідь «так», то зазначте причину, що спонукала Вас до вживання наркотиків:

- наслідування батьків, старших
- наслідування друзів
- наслідування кіногероїв (акторів, співаків тощо)
- тому що оточення вживає наркотики (модно)
- тому що подобається (звик)
- не визначився

5.3. Коли вперше Ви спробували наркотики:
до 10 років до 16 років після 20 років

5.4. Чи намагалися Ви відмовитися від уживання наркотиків?

так ні покинув

5.5. Чи знаєте Ви, що вживання наркотичних речовин руйнує ментальну діяльність?

так ні

5.6. Чи замислювалися Ви про здоров'я нащадків?

так ні

БЛОК 6

6.1. Які книжки Ви читаете?

про кохання

детективи

про політику

наукові праці: монографії, енциклопедії, словники, статті тощо

поезії

філософські твори

Святе писання

6.2. Чи знаєте Ви, що знання – це духовна сила?

так ні не замислювався

Відомість зведених даних з проведеного анкетування

Загальні показники

Навчальний заклад

(однорідна соціальна група тощо) _____

Дата проведення анкетування _____

№ з/п	Назва аналізованого компоненту блоку	Кількісний показник	Відносний показник (%)
Результати блоку № 1			
1.1	Стать: чоловіча		
	жіноча		
1.2	Вік: до 10 років		
	до 18 років		
	понад 20 років		
1.3	Місце проживання: місто (у тому числі жіночої статі)		
	село (у тому числі жінки)		
1.4	Загальна кількість опитаних, що не використовують ненормативну лексику, не курять, не вживають алкоголь та наркотики (тому числі жінки)		
1.5	Індекс культури «К» (відносна величина кількості респондентів, хто не має зазначених вад до кількості респондентів, хто має зазначені вади)		
Результати блоку № 2			
2.1	Загальна кількість тих, хто використовує ненормативну лексику (у тому числі жінки)		
2.2	Причини, що спонукають до використання ненормативної лексики:		
	наслідування батькам, дорослішим (у тому числі жінки)		
	наслідування друзям (у тому числі жінки)		
	наслідування кіногероям, артистам, співакам тощо (у тому числі жінки)		
	тому, що більшість з оточення використовує у розмові ненормативну лексику, мода (у тому числі жінки)		
	тому, що подобається, звик (у тому числі жінки)		
	не визначився звик (у тому числі жінки)		

Продовження таблиці

2.3	Коли вперше нецензурно висловився: до 10 років		
	до 16 років		
	після 20 років		
2.4	Коли вперше нецензурно висловився і продовжує: до 10 років		
	до 16 років		
	після 20 років		
2.5	Чи замислювалися, що нецензурні слова негативно впливають на здоров'я оточуючих: так (у тому числі жінки)		
	ні (у тому числі жінки)		
2.6	Чи знаєте, що куріння руйнують психіку: так (у тому числі жінки)		
	ні (у тому числі жінки)		
Загальний показник «НС» (у тому числі жінки)			
Результати блоку № 3			
3.1	Загальна кількість тих, хто курить (у тому числі жінки)		
3.2	Причини куріння: наслідування батькам, дорослішим (у тому числі жінки)		
	наслідування друзям (у тому числі жінки)		
	наслідування кіногероям, артистам, співакам тощо (у тому числі жінки)		
	тому, що більшість з оточення використовує у розмові ненормативну лексику, мода (у тому числі жінки)		
	тому, що подобається, звик (у тому числі жінки)		
	не визначився (у тому числі жінки)		
3.3	Коли вперше почав курити: до 10 років		
	до 16 років		
	після 20 років		
3.4	Коли вперше почав курити і продовжує: до 10 років		
	до 16 років		
	після 20 років		
3.5	Чи замислювалися, що куріння шкідлива звичка: так (у тому числі жінки)		
	ні (у тому числі жінки)		
3.6	Чи замислювалися про здоров'я нащадків : так (у тому числі жінки)		
	ні (у тому числі жінки)		
3.7	Чи намагалися покинути курити: так (у тому числі жінки)		
	ні (у тому числі жінки)		
Загальний показник «КР» (у тому числі жінки)			
Результати блоку № 4			
4.1	Загальна кількість тих, що вживають алкоголь		

Продовження таблиці

4.2	Причини, що спонукали до вживання алкоголю:		
	наслідування батькам, дорослішим (у тому числі жінки)		
	наслідування друзям (у тому числі жінки)		
	наслідування кіногероям, артистам, співакам тощо (у тому числі жінки)		
4.3	тому, що більшість з оточення використовує у розмові ненормативну лексику, мода (у тому числі жінки)		
	тому, що подобається, звик (у тому числі жінки)		
	не визначився (у тому числі жінки)		
	Коли вперше почав вживати алкоголь:		
4.4	до 10 років		
	до 16 років		
	після 20 років		
4.5	Коли вперше почав вживати алкоголь і продовжуєте:		
	до 10 років		
	до 16 років		
4.6	після 20 років		
	Чи замислювалися, що вживання алкоголю шкідливо впливає на розумову діяльність людини:		
	так (у тому числі жінки)		
4.7	ні (у тому числі жінки)		
	Чи замислювалися про здоров'я нащадків :		
	так (у тому числі жінки)		
4.8	ні (у тому числі жінки)		
	Чи намагалися покинути:		
	так (у тому числі жінки)		
4.9	ні (у тому числі жінки)		
	Загальний показник «АЛК» (у тому числі жінки)		
	Результати блоку № 5		
5.1	Загальна кількість тих, що вживають наркотики (у тому числі жінки)		
	Причини, що спонукали до вживання наркотиків:		
5.2	наслідування батькам, дорослішим (у тому числі жінки)		
	наслідування друзям (у тому числі жінки)		
	наслідування кіногероям, артистам, співакам тощо (у тому числі жінки)		
	тому, що більшість з оточення використовує у розмові ненормативну лексику, мода (у тому числі жінки)		
5.3	тому, що подобається, звик (у тому числі жінки)		
	не визначився (у тому числі жінки)		
	Коли вперше почав вживати наркотики:		
	до 10 років		
5.4	до 16 років		
	після 20 років		
	Коли вперше почав вживати наркотики і продовжуєте:		
5.5	до 10 років		
	до 16 років		
	після 20 років		
5.6	Чи замислювалися, що вживання наркотиків руйнують розумову здатність людини:		
	так (у тому числі жінки)		
	ні (у тому числі жінки)		

Закінчення таблиці

5.6	Чи замислювалися про здоров'я нащадків : так (у тому числі жінки) ні (у тому числі жінки)		
5.7	Чи намагалися покинути: так (у тому числі жінки) ні (у тому числі жінки)		
Загальний показник «АЛК» (у тому числі жінки)			
Результати блоку № 5			
6.1	Загальна кількість тих, що читає книжки (у тому числі жінки)		
	про кохання(у тому числі жінки)		
	Детективи (у тому числі жінки)		
	про політику (у тому числі жінки)		
	наукові праці: монографії, енциклопедії, словники тощо (у тому числі жінки)		
	поезії (у тому числі жінки)		
	філософські твори (у тому числі жінки)		
	Святе писання (у тому числі жінки)		
6.2	Чи знаєте, що знання – це духовна сила: так (у тому числі жінки) ні (у тому числі жінки)		
Загальний показник читацького інтересу «ЧІ» (у тому числі жінки)			

**План заходів, спрямованих на підвищення
рівня культурного фону суб'єктів педагогічної діяльності**

Черкаський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників Черкаської обласної ради
Черкаський обласний Будинок Вчителя
Черкаська міська громадська організація «Ліга культури»

**План
культурно-просвітницької діяльності
у закладах освіти та громадських установах
(серпень 2014 р. – серпень 2015 р.)**

№	Назва заходу	Місце проведення	Дата проведення	Відповідальні особи
Семінари «Культура духовного здоров'я»				
1	Науково-методичний семінар «Культура духовного здоров'я»	Будинок вчителя	4 рази на рік	Піньковська Е.А. Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
Практичні заняття				
	Науково-методичний семінар «Культури взаємин»	Будинок вчителя	2 рази на місяць	Черкашина Т.В. Муляр С.І.
Презентації книг				
1.	Презентація книги «Потрясення», автор Е. Піньковська	Будинок вчителя		Северинчук Л.А. Муляр Н.А.
2.	Презентація книги «Азбука избирателя», автор Е. Піньковська	Будинок вчителя		Северинчук Л.А. Муляр Н.А.
3.	Презентація монографії «Теоретичні і методичні основи особистісно-професійного самовдосконалення викладача як суб'єкта самопізнавальної діяльності», автор Т. Черкашина	Будинок вчителя		Северинчук Л.А. Муляр Н.М.

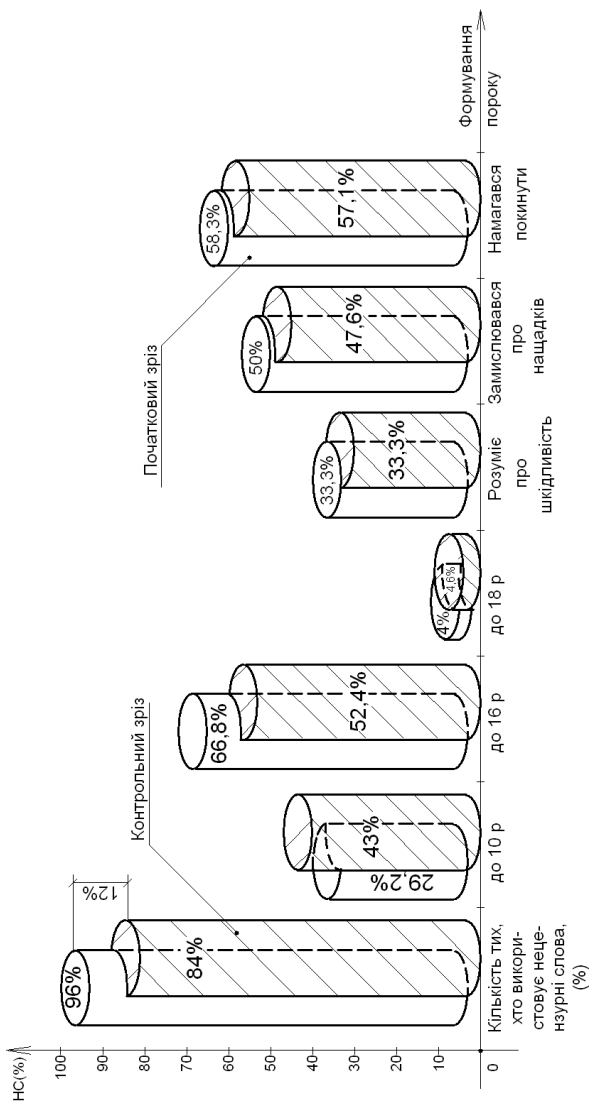
	Презентація навчальної програми «Культура родинних стосунків», автор Л.Северинчук	Будинок вчителя		Северинчук Л.А. Муляр Н.А.
4. Конференції, семінари, обговорення, зустрічі				
Установи міста, вищі навчальні заклади				
1.	Бесіди по книзі Е.А.Піньковської «Духовне материнство»	Центр відповідального батьківства	Згідно графіку	Ногаєва Л.І. Муляр Н. М. Прасол Н.
2.	Культурно-освітня програма «Культура взаємин»	Інститут пожежної безпеки, м. Черкаси	грудень 2014 р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
3.	Науковий семінар «Культура родинних взаємин»	Черкаського міського методичного кабінету установ освіти	січень 2015р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
4.	Науково-методичний семінар «Проблеми миролюбності в період соціокультурних змін»	ЧОПОПП (для різних категорій вчителів)	січень 2015р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
5.	Науково-методичний семінар «Культура взаємин суб'єктів педагогічної діяльності» (для викладачів пожежного інституту м. Черкаси)	Інститут пожежної безпеки, м. Черкаси		
Бібліотеки				
1.	Презентація книги Е. Піньковської «Енергія любові» для працівників та читачів	Черкаської обласної бібліотеки ім. Лесі Українки	квітень 2014 р.	Северинчук Л.А. Муляр Н. М.
Загальноосвітні навчальні заклади				
1.	Бесіди за оповіданнями книги Е.А.Піньковської «Сказки феи Фасты», «Правдиві історії»	ЗОШ №32	2 рази на місяць	Агапова В.М.
2.	Бесіди по книгам Е.А.Піньковської	Білозірська ЗОШ І-ІІ ст.№ 1	2 рази на місяць	Северинчук Л.А.
3.	Спец.курс «Культура родинних стосунків»	Білозірська ЗОШ І-ІІ ст.№ 1 9 кл.	2 рази на місяць	Северинчук Л.А.
4.	Диспути «Любов очима молодих», «Правдивість як спосіб мислення»	Черкаські ЗОШ	Згідно графіку	Муляр Н.М.
5.	Диспути «Любов очима молодих», «Правдивість як спосіб мислення»	ВНЗ	Згідно графіку	Северинчук Л.А. Муляр Н.М.

Перші класи ЗОШ , дошкільні навчальні заклади,				
1	Бесіди за оповіданнями книг Е.А.Піньковської «Казки феї Фасті», «Невигадані історії»	ДНЗ №33	2 рази на місяць	Муляр С.І.
2	Бесіди за оповіданнями книг Е.А.Піньковської «Невигадані історії», «Початкова школа»	ЗОШ №4	2 рази на місяць	Муляр С.І.
5. Науково-методична та викладацька діяльність				
1.	Постійно діючий семінар «Культура взаємин суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього простору» для класних керівників 9-11 кл.	Черкаський міський методичний кабінет	Протягом 2014-2015н.р.	Черкашина Т.В.
2.	Постійно діючий семінар «Культура взаємин суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього простору» для класних керівників 5-8 кл.	Черкаський міський методичний кабінет	Протягом 2014-2015н.р.	Северинчук Л.А.
3.	Постійно діючий семінар «Культура взаємин суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього простору» для класних керівників 1-4 кл.	Черкаський міський методичний кабінет	Протягом 2014-2015н.	Агапова Л.М.
4.	Науково-практичний семінар «Культура взаємин суб'єктів педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього простору»	Інститут післядипломної освіти педагогічних працівників	Згідно розкладу	Черкашина Т.В.
6. Виставки				
Університети, інститути, професійно-технічні навчальні заклади				
1.	М. Реріх (репродукції картин)	Інститут пожежної безпеки, м. Черкаси	січень 2015	Муляр Н.М. Пилипенко В.
2.	С. Реріх (репродукції картин)	Інститут пожежної безпеки, м. Черкаси	січень 2015	Муляр Н.М. Пилипенко В.
Загальноосвітні навчальні заклади міста				
1.	М.Реріх	Білозірська ЗОШ І-ІІ ст.№1	вересень 2014 р.	Северинчук Л.А.
7. Музичні вечори				
1.	Вечір класичної музики	Будинок вчителя	листопад 2014 р.	Агапова В.М. Ногаєва Л.І
2.	Вечір класичної музики	Будинок вчителя	січень 2015р.	Агапова В.М., Ногаєва Л.І.

8. Зв'язок із ЗМІ (ТБ, радіо)				
1.	Виступи з проблем самопізнання та самовдосконалення особистості	Телестудія «Рось»	жовтень 2014 р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
		Радіо «Рось»	Листопад 2014 р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
2.	Презентація книги «Азбука виборця»		грудень 2014 р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.
3.	Презентація книги «Енергія любові»		січень 2015 р.	Черкашина Т.В. Северинчук Л.А.

*Президент ЧМГО «Ліга культури» Т.В. Черкашина
Секретар ради ЧМГО «Ліга культури» Л.А. Северинчук*

Рівень сформованості вади серед суб'єктів експериментальної групи (використання нецензурних слів у міжособистісному спілкуванні)

Показники стану культурного фону суб'єктів експериментальної та контрольної групи

Індекс	Загальний показник	Експериментальна група (ЕГ)		Контрольна група (КГ)	
		Початковий зріз	Контрольний зріз	Початковий зріз	Контрольний зріз
Загальна кількість респондентів у тому числі жіночої статі	1006	25	25	25	27
	510	3*	3*	3*	3*
«ІК»	+0,1	0	0	+0,04	+0,04
	+0,13				
«ЧІ»	-0,07	-0,04	0	-0,13	-0,08
	-0,03				
«НС»	-4,35	-24	-5,2	-4,0	-5,75
	-2,42				
«К»	-0,63	-2,57	-2,57	-1,5	-2,37
	-0,46				
«Алк.»	-3,01	-11,5	-11,5	-7,3	-12,5
	-2,86				
«Нар.»	-0,08	-0,09	-0,09	-0,47	-0,32
	-0,05				

* У зв'язку з незначним числом суб'єктів жіночої статі, показники не визначені.

Таблиця
Результати дослідження окремих складових культурного фонду суб'єктів експериментальної та контрольної груп

Ставлення респондентів до вад	Експериментальна група (ЕГ)										Контрольна група (КГ)									
	Початковий зріз					Кінцевий зріз					Початковий зріз					Кінцевий зріз				
	Кількість респондентів, що вживають нецензурні слова (НС%), алкоголь (АЛК%), наркотики (НАР%), палить (К%)										Кількість респондентів, що вживають нецензурні слова (НС%), алкоголь (АЛК%), наркотики (НАР%), палить (К%)									
	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР	НС	К	АЛК	НАР
Вперше спробували НС, К, АЛК, НАР:	29,2	11,76	13,0	50	43	5,6	4,3	-	20	13,3	18	12,5	52,2	26	8	-				
- до 10 років	66,8	64,7	69,6	-	52,4	55,6	52,2	100	50	73,4	82	25	39,2	47,4	80	6,6,6				
- до 16 років	4,0	23,54	17,4	50	4,6	38,8	43,5	-	30	13,3	-	62,5	8,6	26,3	12	33,4				
- до 18 років	33,3	100	82,6	50	33,3	100	96	100	30	100	100	100	60,8	100	100	100				
Розуміє про шкідливість вживання: НС, АЛК, НАР К	50	88,9	91,3	50	47,6	88,9	82,6	100	45	80	82	87,5	52,2	89,5	88	83,3				
Замислювався про здоров'я наслідків	58,3	88,9	21,7	100	57,1	88,3	47,8	100	45	56,7	27,2	62,5	60,8	84,2	56	83,3				
Намагався покинути вживати: НС, АЛК, НАР К:	96	72	92	8	84	72	92	8	80	60	84	32	85	70,3	92,5	22,2				
Загальний показник, %																				

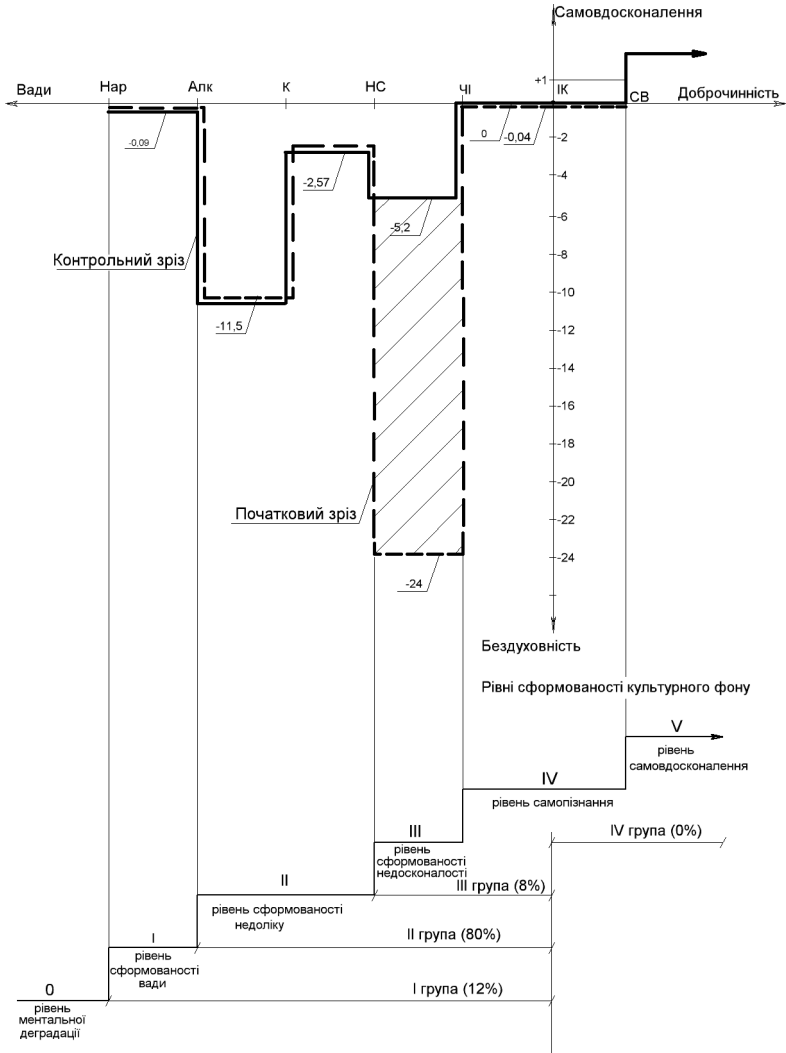

Рис 2.4. Карта культурного фону суб'єктів експериментальної групи.

Додаток К

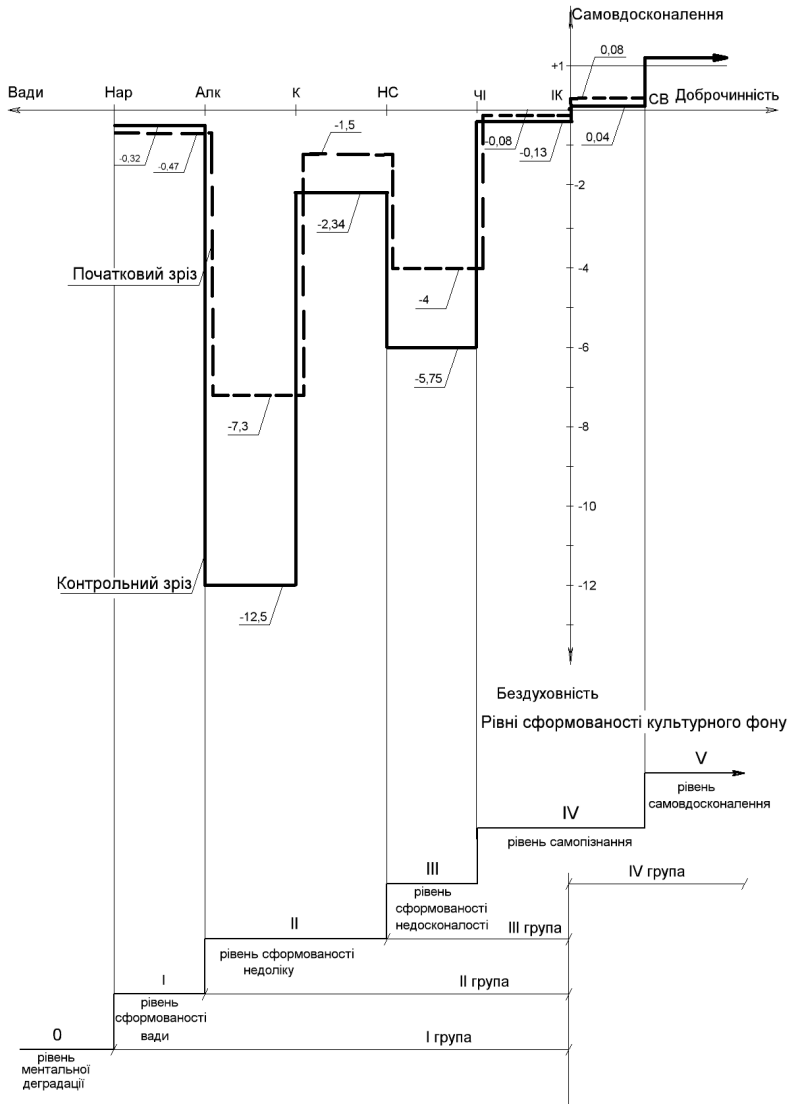

Рис 2.5 Карта культурного фону суб'єктів контрольної групи

Показники стану культурного фону суб'єктів експерименту

Назва навчального закладу	Загальна кількість респондентів	У тому числі жіночої статі	Індекс культурних, у тому числі жіночої статі	Розрахункові коефіцієнти					
				«ІК»	«СІ»	«НС»	«К»	«АЛК»	«НАР»
Спеціалізована школа № 3 м. Черкаси	200	120	+0,16	-0,06	-3,26	-0,31	-1,4	-0,04	
				+0,16	-0,02	-2,64	-0,32	-1,79	-0,02
Політехнічний технікум м. Черкаси	200	22	+0,08	-0,1	-9,0	-0,74	-4,13	-0,12	
				+0,29	-0,05	-2,1	-0,29	-2,7	-
Кооперативний економіко-правовий коледж м. Черкаси	200	121	+0,05	-0,12	-5,7	-1,25	-4,7	-0,13	
				+0,09	-0,04	-3,48	-0,89	-4,04	-0,09
Технікум харчових технологій Національного університету харчових технологій м. Сміла	200	107	+0,05	-0,04	-4,7	-0,64	-2,5	-0,05	
				+0,08	-0,01	-3,28	-0,43	-2,3	-0,02
Черкаський Національний університет імені Богдана Хмельницького	106	83	+0,06	-0,03	-3,8	-0,36	-9,6	-0,05	
				+0,08	-0,02	-2,77	-0,26	-7,3	-0,05
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту м. Черкаси	100	57	+0,19	-0,02	-2,64	-0,32	-1,79	-0,02	
				+0,18	-0,05	-1,9	-0,64	-2,57	-0,1
Загальний показник	1006	57	+0,19	-0,04	-0,62	-0,56	-2,35	-0,08	
				+0,1	-0,07	-4,35	-0,63	-3,01	-0,08
		50,7	+0,13	-0,03	-2,42	-0,46	-2,86	-0,05	

Додаток М

Таблиця

**Рівень сформованості вад суб'єктів експерименту.
Загальні показники**

Причини, що спонукали до розвитку вад	Загальний показник, %			
	НС, %	К, %	АЛК, %	НАР, %
Наслідування батькам	1,2	2,6	0,7	1,3
Наслідування дорослішим	5,1	3,6	2,4	-
Наслідування друзям	20,5	22,1	19,5	30,7
Наслідування кіногероям	2,9	0,8	0,5	-
Тому, що більшість з оточення це робить (мода)	14,2	11,1	18,9	13,3
Тому, що подобається (звук)	16,6	38,7	19,2	18,7
Не визначився	39,5	21,1	38,8	36
% тих, що мають вади від загальної кількості опитаних	81,3	38,7	75	7,5
у т.ч. жіночої статі	70,8	31,6	74,1	4,3

Додаток Н

Таблиця

Результати дослідження окремих складових культурного фону суб'єктів експерименту. Загальні показники

Ставлення до вади	Загальний показник, %			
	НС, %	К, %	АЛК, %	НАР, %
Кількість тих, хто вживає: НС, К, Алк, Нар	81,3	38,7	75	7,5
в тому числі жіночої статі	70,8	31,6	74,1	4,3
Вперше дозволили собі вживати НС, К, Алк, Нар: – до 10 років	23,5	21,3	15,8	8
– до 16 років	61,4	62,2	69,7	45,3
– до 18 років	15,1	16,5	14,5	46,7
Розуміють про шкідливість вживання НС, К, Алк, Нар	61,6	97,7	93,4	93,3
Замислювався про здоров'я нащадків	53,3	82,8	84,3	89,3
Намагався кинути вживати: НС, К, Алк, Нар	59,9	84,6	49,8	68

Протокол № 1
Оцінювання рівня сформованості культурного фону
студентського середовища (група ЕГ)

Члени студентської експертної ради (експериментальна група):

1. Прізвище, ім'я, по-батькові члена експертної ради
 2. Прізвище, ім'я, по-батькові члена експертної ради
 3. Прізвище, ім'я, по-батькові члена експертної ради
- м. Черкаси, 2010 р.

Кількість умовних балів	Кількість респондентів, що отримали бали	
	Початковий зріз	Контрольний зріз
> 98*	-	-
83-97	2	5
68-82	5	3
53-67	13	13
38-52	4	4
<37	1	-

* Максимально можлива кількість балів – 100.
Педагог-експериментатор

Протокол № 2
Кількість отриманих респондентами балів
за результатами самооцінки (група ЕГ)

Члени студентської експертної ради (експериментальна група):

1. Прізвище, ім'я, по-батькові члена експертної ради
 2. Прізвище, ім'я, по-батькові члена експертної ради
 3. Прізвище, ім'я, по-батькові члена експертної ради
- м. Черкаси, 2010 р.

№ інформаційного блоку анкети «Окремі складові культурного фону»	Результати самооцінювання									
	Початковий зріз					Кінцевий зріз				
	Кількість балів									
	0	3	6	9	20*	0	3	6	9	20*
	Кількість респондентів, що отримали бали по блокам									
№ 2	10	1	5	8	1	3	9	5	4	4
№ 3	1	5	12	5	2	1	3	8	11	2
№ 4	1	5	12	5	2	1	3	8	11	2
№ 5	-	-	-	1	24	-	-	-	1	24
№ 6	1	-	-	-	24	-	-	-	-	25

*Максимально можлива кількість балів в інформаційному блоці – 20.
 Педагог-експериментатор

Навчальне видання

М. Б. Євтух
Т. В. Черкашина

**ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КУЛЬТУРНОГО ФОНУ
СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ СУЧАСНОГО ОВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 12.05.2015.
Формат 60x84 ¹/₁₆, Папір офсетний,
Умов. друк. арк. 8,3.
Гарнітура Neuristica.
Зам. № 1246. Тираж 300.

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11. 08. 2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39.
Тел: 0472/45-99-84; 56-46-66
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39.
Тел: 0472/45-99-84
E-mail: office@2upost.com

